

כעלה נידף ברוח כאמך אל אחיך

סיפור הצלתה של הגב' חוה שרייבר תחי'
מנוראות השואה במלחמת העולם השנייה

כתבה: רחל שור

סיון התשע"ז
ירושלים הקדושה

עימוד ועיצוב: רחלי 052-8756409

3	הקדמה
5	סיפורה של סבתא חוה
7	פרק א' ילדות בקרקוב שנקטעה במלחמה
14	פרק ב' קרקוב- קאלוואריה - קרקוב
20	פרק ג' הלינקה (אילנה)
23	פרק ד' לבוב
32	פרק ה' ניצלים מציפורני הגרמנים המסע לסלובקיה של חוה ובני
38	פרק ו' סבא בנימין שנקר ומשפחתו
43	פרק ז' בהונגריה תש"ה (1945) סוף המלחמה
49	"אני מאמין"
51	כוחה של האמונה
56	נר זכרון

הקדמה

"גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי" (תהלים כג).

דוד המלך, שאמנו מורתנו תחי' מצאצאיו, מלמד אותנו כיצד להתמודד גם במצבים הקשים ביותר בגיא צלמות: "כי אתה עמדי"!

ספורה של אמנו שתחי', כל כולו סיפור אמונה, ומעבר לידיעות החשובות והזכרון ההסטורי שבו, יש בו שיעור גדול באמונה ובטחון חזק בקב"ה, הנותן כוח לנו ובעז"ה גם לדורות הבאים.

תודתנו מעומק הלב, לידידת המשפחה, רחל שור, שיזמה, שמעה והעלתה את הדברים עלי גליון, ברוב כשרון ובטוב טעם. זכות הרבים תעמוד לה בעז"ה להמשיך ולהאיר אור גדול.

נאחל לאמנו היקרה, אורך ימים ושנות חיים בבריאות איתנה יחד עם אבינו מורנו היקר הי"ו, שיחדיו מהווים עבורנו לפיד אש של אמונה ובטחון, תורה ומעשים טובים!

בני המשפחה

סיפורה של סבתא חוה

אני נפגשת עם חוה, החברה הכי טובה של אימא שלי. לפני שבועיים הגענו, אימא שלי בת התשעים וחמש ואני, לבקר אותה בירושלים. חוה, שקטנה מאימא שלי בשש שנים, עמדה מחוץ לביתה וקיבלה את פניה של אמי. כשראתה אותה מרחוק, פרשה את שתי ידיה לצדדים וקראה לקראתה: רבקה, רבקה. כך, כשידיה פרושות הצידה, התקרבה לעברה, צוהלת, עיניה אורו וגחנה לחבק את אמי שישבה בכיסא גלגלים: "רבקה, אני כל כך מחכה לפגוש אותך. כל כך הרבה זמן לא נפגשנו". אימא שמחה כל כך, האירה לה פנים בחזרה: "גם אני שמחה לפגוש אותך".

ישבנו ושוחחנו. וחוה מספרת את מה שעבר עליה במלחמה ההיא, ועיניה בזהירות, והמילים מתגלגלות מפיה כמו נכתבו על גבי ספר. אימא שלי כבר שוכחת הרבה. אפילו מהמלחמה ההיא היא זוכרת רק קצת. חוה גם מתחילה לשכוח, "אבל מה שהיה במלחמה ההיא איך אפשר לשכוח" אומרת לי חוה.

אני אוהבת את חוה, עיניה החומות טובות, פיה נוטף דבש, והמילים עוטפות במגע משי את ליבי.

בקשתי מחוה שתספר לי את הסיפור שלה בזמן המלחמה, אני כותבת עכשיו בחוג לכתובה יצירתית, ואני עולה לבדי לירושלים לשמוע אותה. חוה מתחילה את סיפורה.

פרק א'

ילדות בקרקוב שנקטעה במלחמה

עם האמא האניוזה
מלכת המידא (אמא) צ'יה

האמא, כ' חיים אקשטיין
שימחטו"א

"הייתה אהבה בין אבא ואימא וביני לבין אחי חיים. כל יום אבא היה יושב עם חיים "פור הָרן", בשביל לשמוע מה חיים יודע בגמרא. זו הייתה שמחה של אבא שהבן שלו יודע ללמוד כל כך טוב גמרא. עד היום לחיים יש שכל, ברוך ה'. לפני הרבה שנים, חיים בנה מצלמה שממש מצלמת. הוא עשה כל מיני ניסויים. אני זוכרת שיום אחד בערב, חיים עמד באמבטיה ליד הכיור, ועשה את הניסוי שלו עם הטורבינות. הסתכלתי עליו מהמסדרון. כל כך צחקתי כשראיתי שנרטבו לו המכנסיים. "עשית במכנסיים?", שאלתי.

וחוה ממשיכה: את יודעת, כשהיינו ילדים, רבנו. איך אפשר בלי. בסוכות, דודה בתיה, אחות אמא, הביאה שתי בונבוניירות, לי ולחיים. חיים שם בארון למעלה את הבונבוניירה שלו. בערב הגיעו אורחים, ורציתי לכבד אותם.

אמרתי לעצמי, אם אני אתן להם משלי, לא יישאר לי כלום, אז הורדתי את הבונבוניירה של חיים, וכיבדתי את האורחים. בערב, חיים פתח את הקופסא, ראה שחסרים שם שוקולדים, הוא רץ אלי וצעק: "את לקחת לי, אני יודע. שלא תעזי לגעת בדברים שלי" ורץ לספר לאימא. אימא גערה בי "זה לא בסדר, זו הבונבוניירה שלו". "אני יודעת, אני לא הייתי בסדר". אומרת חוה. "איזו בושה זו הייתה".

אימא חינכה אותי טוב. יום אחד אימא אמרה לי ולחיים לא לרדת לרחוב. אני דווקא כן רציתי לרדת לרחוב, חשבתי שאימא לא שומעת ואמרתי לחיים: "בוא לשחק איתי ברחוב". אימא שמעה ואמרה: " אווה, אני אמרתי לא ללכת לרחוב".

"לא לא. אנחנו לא הולכים. אנחנו יודעים, אנחנו לא הולכים". אמרתי לאימא. אלו היו שקרים כאלה. היום אני כל כך מדייקת. למדתי כמה שזה אסור, כמה שלשקר זה כל כך לא טוב. אני חושבת לעצמי למה שיקרתי אז, אבל זה היה שיעור עבורי. אימא אמרה לי "לא!" ואני אמרתי "כן". אימא למדה אותי שזה לא יפה לשקר, ולא בסדר.

היה לנו בית חם, ולא היה חסר בו שום דבר. היו תקופות שאבא הרוויח פחות במסחר שלו, אבל אימא לא נתנה לנו להרגיש. באתי לאימא ובקשתי: "אימא, תני לי סוכריה", אז אימא פתחה את הארון ונתנה לי. לא היה לנו לוקסוס, ולא בקשתי מאימא, תיקני לי את זה, ואני רוצה את זה. שמחתי במה שיש לי.

בשבתות, הלכנו במרכז העיר. ברחוב נסעה חשמלית והלכנו ברגל על המדרכה לצידה. בצד הייתה גם גדר ועליה הפסלים של הנוצרים. במרכז היו בתי קפה, כנסיות, רעש והמולה. כל שעה מישוהו עלה למעלה על הכנסייה וחצרץ בחצוצרה טה טה טה. טה טה טה. משם הלכנו עד לרחבה הגדולה לפני הארמון. הלכנו וכאבו לי הרגליים. שיחקנו ליד הארמון. היו שם עצי ערמונים, אספנו ערמונים שנפלו, ונחנו על הספסלים. כל כך נהנו. זה היה משהו כל כך טוב.

אימא הייתה בעלת יוזמה, היא סדרה עניינים במשרדים ממשלתיים. היא ידעה פולנית טוב, וידעה גם צרפתית וגרמנית. אבא למד עם תלמידי חכמים, כמסורת משפחתו. אביו, ר' מאיר אקשטיין ז"ל, תלמיד חכם וחסיד, בנו הבכור של ר' מוטיש אקשטיין ז"ל, מוותיקי חסידי דז'יקוב, ופרנס הקהילה ברישא (זשוב) מעל ארבעים שנה.

היו לי בנות דודות פריידא ולילה שהיו גדולות ממני. אני זוכרת פעם שהם הגיעו אלי הבייתה בדיוק כששחקתי קלאס עם חוושה הג'ינג'ית שגרה בדירה לידינו. שחקנו על המרפסת המשותפת שלנו.

ר' מאיר אקשטיין ז"ל

ר' מוטיש אקשטיין ז"ל

"בואו מהר למעלה, בואו מהר". הם קראו לנו. "נעלה על הגג ונחכה למפלצת. היא צריכה להופיע עכשיו". אז, עלינו וחיכינו המון זמן, ולא הצלחנו לראות אותה. מאחורי מגרש הכדורגל שראינו ממרפסת המטבח בבית שלי, מעבר לגדר, ליד הבית הנטוש, היה ידוע לכולם שנמצאת מפלצת. זו הייתה חיה חכמה מאוד ומסוכנת מאוד. היא הייתה טורפת. היא הייתה מפחידה והגויים מאוד פחדו ממנה. אנחנו לא התקרבנו לגדר ליד הבית הנטוש, ידענו שהיא שם, ופחדנו.

שחקתי הרבה עם פריידא ולילה. אהבתי לבוא אליהם לדוד שלי לייזער דוויד (אליעזר דוד) אח של אימא, ואשתו טאנטע (דודה) לוטי.

פניה של חוה מעלות חיוך כשהיא מתארת את הריחות הטובים שמלאו את הבית שלהם.

כבר בכניסה לבית שלהם הרחתי את העוגות והמאכלים שטאנטע לוטי הכינה. וחווה נושמת לתוכה את הריחות הטובים הרחוקים כשהיא מספרת לי.

היינו באים ביחד גם לגדה של נהר הויסלה. הנהר זרם בתוך העיר. זה נהר שזורם מהרי הטטרי בצפון עד הים הבלטי בדרום.

אימא שלי הייתה שמה מחצלת והייתה מכינה סנדוויצים עם ביצים, וטאנטע לוטי הייתה מביאה את העוגיות שהיא הכינה. ירדנו לנהר, והרגליים היו שוקעות בבוץ. פריידא ולילה לימדו אותי לשחות. פריידא החזיקה אותי במותניים בצד ימין, ולילה מצד שמאל, וביחד הם קראו: אחת, שתיים, שלוש, והרימו אותי למעלה. כך למדתי מהם לשחות בויסלה. בחורף כשאי אפשר היה לשחות, מגרש הכדורגל שליד הבית הפך למגרש החלקה על הקרח. אני וחיים החלקנו ביחד על הקרח עם המחליקיים המיוחדים.

הכל היה כל כך טוב. החיים היו יפים. נסענו לחופש בקיץ למקומות יפים, ראינו נופים יפים. הכול היה נהדר.

ואז הגיעו השמועות. המשפחה שהייתה לנו בגרמניה הוכרחה לעזוב את גרמניה ולעבור לפולניה. הם ספרו לנו על הצרות בגרמניה, וחשבו שפולניה תהיה להם מקלט.

ואז התחילה המלחמה. את פולין חלקו כמו עוגה בין הרוסים והגרמנים. ולקרוב הגיעו הגרמנים.

ממש בהתחלה, מול הבית שלנו היה מגרש חנייה. הסוחרים היו מביאים את העגלות שלהם, הולכים לעניינים שלהם, ומשאירים את העגלות במגרש. היה שם ברז והיו לוחצים על ידית כדי שהמים יצאו. כשהחילים הגרמנים הגיעו לקרוב, הבחורים היהודים עזרו לחיילים הגרמנים שהיו עייפים מהדרך ובלי מים. החיילים הורידו את החולצות והטו את הגוף קדימה והבחורים היהודים עזרו להם להתרחץ מהברז שלנו. ניסינו להיות איתם ביחסים טובים, אבל מה הם עשו אחר כך? תפסו יהודי עם זקן, הורידו לו חצי זקן, וחצי זקן השאירו ואמרו לו: "לך ככה שכולם יצחקו עליך". הם נתנו מכות ליהודים בקת של הרובים שלהם. מהר מאוד, הם גילו את הפרצוף שלהם. בפסח בליל הסדר כשהמצב התדרדר אבא שלי בכה ואמר: "מי יודע אם נחגוג פה עוד פעם פסח".

ואז כל הגברים היהודים היו בסכנה של מעצר. אמרו לכל הגברים היהודים לעזוב את קרוב. היו שרצו להתחזות ללא יהודים, אבל פחדו שיבדקו אותם. המון גברים, ברחו מעבר לנהר, לעבור לצד הרוסי, והרשעים הגרמנים הפציצו אותם בזמן שהם ברחו. "אבא לקח את חיים אתו, והם עזבו לכיוון רוסיה".

חוה, הייתה בת שתים עשרה כשהגרמנים כבשו את קרוב, ומספרת מזכרונה. ואני נוברת בדפי ההיסטוריה ומבינה יותר. קרוב הופצצה כבר ביום הראשון למלחמת העולם השנייה בִּי"ז אלול תרצ"ט (1 לספטמבר 1939) ונכבשה. מיד החלו מעשי השפלה נגד היהודים. הגרמנים הפכו את קרוב לבירת פולין במקום ורשה. ושם, בקרוב הוקם מרכז השליטה הנאצי. בתחילת ניסן ת"ש

(מאי 1940) המושל הנאצי בקרקוב החליט שקרקוב תהיה נקייה מיהודים והוציא הנחיה שעל כל היהודים לעזוב עד יא' אב (15 באוגוסט).

רבבות יהודים עזבו את קרקוב בין ה־18 במאי ל־15 באוגוסט. הם עזבו לפולין המזרחית, שהייתה שטח רוסי, וגם לעיירות קטנות וכפרים סביב העיר, שם קיוו להיות הרחק מעיני הגרמנים.

אבא של חוה היה בין ההמונים שעזבו.

חוה מספרת לי על רגע הפרידה שלה מאבא, קולה רך, דמעות מציפות את עיניה. "אבא שלי נתן לי נשיקה" היא לוחשת, עיניה בוהקות, "אני לא יכולה לחזור על זה", קולה הקטיפתי מלטף, מאריך, לא רוצה לעזוב את המילה המתוקה הזאת, "איזו נשיקה, איזו נשיקה". דמעותיה זולגות. חוה מרימה ברכות את כף ידה. כף ידה מלטפת את האויר "זו נשיקה שלא נגמרה בכלל עד היום הזה".

זו הייתה הפעם האחרונה, לפני שבעים ושש שנים, שחוה ראתה את אביה, שלא שב מהמלחמה.

וחוה ממשיכה לספר: "חיים גם נתן לי נשיקה. חיים חשב שהולכים סתם עם אופניים לטיול.

אבא שלי עליו השלום, ואחי שייבדל לחיים ארוכים בבריאות הגוף והנפש, הם במהלך כל המלחמה, ידעו שאנחנו בצרה ולא ידעו איפה אנחנו. וגם אנחנו, דאגנו ולא ידענו איפה הם.

כשנפגשתי עם חיים אחרי המלחמה, הוא ספר לי, איך אבא חשב בהתחלה שהם נגאלו אחרי שעברו לצד הרוסי. אבל עשו חיפוש ותפסו אותם. הם היו בלי תעודות. העבירו אותם לחבל ארץ הרגלס. הביאו אותם למקום של שלג וקור כלבים. אם צמח עשב, הם אכלו עשב, וכשלא צמח לא היה מה לאכול.

אבא חלה, ולקחו אותו. עד היום אנחנו לא יודעים איפה הוא נקבר".
חוה היא אישה יראת שמיים ומלאת אמונה, חבושה בפאה שחורה שמכסה את כל שערותיה, ולבושה צנוע. שרוולים ארוכים מכסים את ידיה.

"אבל אמא שלי לא לבשה פאה, ולא התהלכה בשרוולים ארוכים" מספרת לי חוה. "זה גם קשור לאבא שלי".

אמא שלי וחוה היו גננות ביחד בשכונת בקעה בירושלים. שם הן הכירו. שתיהן היו דתיות של "מזרחי". וחוה מספרת לי: "יום אחד כשהגעתי לגן עם שרוולים קצרים, אמרה לי דינה הסייעת, אם את דתייה, איך זה שאת לובשת שרוולים קצרים?" נזכרתי מיד באבא שלי. זה היה לפני המלחמה, אבא עמד בפתח הדלת והביט בי.

עמדתי וסירקתי את השיער מול הראי. אבא הסתכל עלי בעיניים הטובות שלו ואמר לי: "חוה'ה, כשתהיי גדולה, תשימי שביס על הראש". למה אבא אמר לי את זה, לא ידעתי. וכשדינה העירה לי, מיד נזכרתי באבא. הייתה לו הברקה אז, והנה היום, אני לבושה עם פאה, כמו שאבא אמר לי אז.

"אנחנו נמלטנו, נשארנו בחיים. על כל צעד ושעל צריך את העזרה של הקב"ה, אחרת זה לא הולך. אפילו שאנחנו לא יודעים איך, הוא יודע" אומרת חוה ומצביעה כלפי השמיים. "אפילו שאנחנו לא מודעים, הכל זה ממנו. אנחנו כמו נמלים קטנות, אבל יש לנו את הנפש והרוח וזה פה בפנים".

אני יוצאת מביתה של חוה. היא רק התחילה לספר לי מה שעבר עליה במלחמה, ואני חוזרת לביתי. הנשיקה של אבא של חוה פועמת בתוכי. נשיקה שנמצאת איתה שבעים ושש שנים, דורות, נשיקה שמלווה אותה כל הזמן. אני מתרגשת. דמעות מתחילות לזלוג מעיני. צליל קולה הכֶּמָה המשיי מצלצל באוזני "איזו נשיקה, איזו נשיקה", ואני מתחילה להעלות את סיפורה של חוה על הכתב.

ביום שלישי עליתי שוב אל ביתה של חוה להמשיך לשמוע מפיה את ספור
חייה. היא פותחת לי את הדלת, ואני מביטה בפניה והם כה יפים, ובעיניה
החומות אני רואה את הנשיקה הפלאית, והיא מתבוננת בי ועיניה עוטפות
אותי בחום.

פרק ב'

קרקוב- קאלוואריה - קרקוב

חודשיים אחרי שאבא וחיים ברחו לצד הרוסי מעבר לנהר הסיין, אימא אמרה שהיא מוכרחה לראות מה קורה מעבר לנהר הסיין ולהיפגש איתם. אני והבנות דודות נשארנו בבית של טאנטע לוטי.

אימא הגיעה עד לנהר הסיין. בעל סירה הסכים להשיט אותה קרוב לגדה השנייה. חיילים רוסיים עמדו על הגבול ולא הרשו להגיע עד לגדה השנייה. אימא ירדה מהסירה והתחילה ללכת ברגל בתוך הנהר לעבר הגדה, לצד של הרוסים. שני חיילים כיוונו לעברה את הרובים שלהם וצעקו: "תעצרי! אנחנו יורים". אימא שלי הבליטה את החזה שלה קדימה, שמה את שתי הידיים על המעיל שלבשה, פתחה אותו לצדדים וצעקה להם: "תירו בי, תירו בי".

וחוה מסבירה: "הם חיילים. על אישה הם יירו? הקב"ה נתן להם את הבינה הזאת, אז הם לא ירו עליה".

אימא יצאה מהנהר רטובה מאוד. היא הצליחה לפגוש את אבא וחיים. הם דברו ביניהם שאני ואימא לא נצטרף אליהם. אימא חזרה הבייתה לקרקוב. מאז, לא שמענו מהם כלום.

חוה ממשיכה בסיפורה: המצב התדרדר. אני ואימא היינו בבית, פתאום, דפיקות חזקות בדלת עם קת של רובה, מכות על הדלת, וצעקות, תפתחו! תפתחו! פחד. יש ברירה? אז פתחנו. נכנסו החיילים הגרמנים פנימה והתחילו לחפש דברי כסף וזהב. בינתיים הם מעמידים את אימא ואותי לידם. אומרים לנו שנתפשט, ובודקים שלא החבאנו כסף בגוף שלנו. תארי לך איזו הרגשה, אומרת חוה בקול חלש, אימא ובת ערומות מול החיילים הגועליים האלה, עם כל הכוח שלהם.

הם ראו שעל הגוף אין כלום, אז אמרו לאימא לחפש, ולתת להם את הכסף והזהב. אימא חיפשה חיפשה, חיפשה. היה לאימא כסף למעלה בבוידם, אבל היא לא נתנה להם, אומרת חוה במשובת צחוק. למטה היו כלים ודברים נוצצים, אימא אספה ונתנה להם, והם היו מבסוטים ויצאו. חוה מנמיכה מבט ואומרת: "אבל מה עם הכבוד שלנו? לעמוד כך ערומים לפני חיילים? ובשאת נפש נושפת: פוי פוי. גועל נפש אחד גדול. חוה מנידה ראשה: "אבל מה אנחנו נעשה. נגיד ככה לא לא? מה נעשה?"

אימא חשבה לאן נלך הלאה. היו לנו קרובי משפחה, שגרו בקאלוואריה, עיירה נחמדה קרובה לקרקוב, והגרמנים לא הגיעו אליה עדיין. זה היה אח של אבא, אליהו, ואשתו רוז'ה, ושני הילדים שלהם, יאנק (יעקב) והלינקה (אילנה).

אימא ניסתה להיפטר מהריהוט שיש לנו בבית. היא ניסתה למכור את זה. וחווה, שבביתה היום יש פסנתר וכל ילדיה מוסיקליים, מספרת על פסנתר הכנף הגדול שהיה בביתם בקרקוב, ואמה נתנה לגויה שתשמור עליו בשבילה עד אחרי המלחמה. "למדתי פסנתר. כל הזמן עשיתי חזרות אצל המורה, כי לא היה לנו פסנתר בבית, ורציתי שיהיה לי פסנתר משלי. אז אבא אמר: "את יודעת מה? תתפללי שיהיה לנו פסנתר, אז יהיה לנו פסנתר". אז כך היה. התפללתי, וקיבלתי פסנתר, שעמד בסלון". עיניה של חוה מאירות כשהיא מדברת על אבא. הייתה לאבא אמונה כזו, שאם ילד מבקש משהו בתפילה, אז נותנים לו. אז אבא, מאיפה הוא ייקח פסנתר. אנחנו לא היינו עשירים. אבא האמין שצריך להתפלל. זה כל כך פשוט. אבא היה כמו ילד, ואני הייתי השליחה שלו שהתפללה.

עברנו, אימא ואני, לגור בעיירה קאלוואריה אצל הדוד אליהו. למשפחה של אשתו רוז'ה היה בית מסחר לקרשים, משפחה עשירה והדוד היה תלמיד חכם, ולמד כל הזמן גמרא. זה יוצא שידוך טוב.

הם גרו בקומה השנייה בבית עם 4 קומות. למעלה גר גוי רופא, ולמטה היה שכן גוי עורך דין. אנחנו היינו יהודים מודרניים, דברנו פולנית טוב, בעיקר

אימא. אימא הפכה עם הזמן למודרנית וידעה טוב כמה שפות.

אני והבת דודה שלי שיינא, אהבנו לשחק בגינה שהייתה מעבר לכביש. יום אחד נתנו אחת לשנייה ידיים ויצאנו לגינה. ופתאום שיינא אומרת לי: "תסתובבי, תסתכלי, קאז'יק הבן של הרופא מסתכל עלינו מלמעלה. הוא היה בגילינו, ילד יפה. ועמד על המרפסת בקומה השלישית והסתכל לעברינו. התרגשנו כל כך, הצצנו אליו בחזרה. דלגנו בכזאת שמחה לגינה, מניעות את הידיים ואומרות "קאז'יק מסתכל עלינו, קאז'יק מסתכל עלינו". אבל אף פעם לא שחקנו עם קאז'יק הגוי.

מעבר לגינה היה אחו עם המון המון דשא, והייתה גבעה. אהבנו לשחק שם תופסת. יאנק תמיד אמר: "הולכים לדשא? נראה מי יגיע ראשון לדשא, ומיד התחלנו לרוץ, עלינו על הגבעה וירדנו. אני תמיד הגעתי אחרונה, וכאבו לי כבר הרגליים.

יום אחד אימא אמרה לי: אווה, בואי נלך לטייל ביער של גן הילדים. קרוב לאחו היה יער של עצים צעירים שקראנו לו יער של גן ילדים ואחריו היה יער גדול עם עצים גדולים. היה חשוך ללכת בתוכו. קאלוואריה הייתה עיירה קטנה, והיו המון מרחבים מסביבה. אני ואימא הגענו ליער של הגן ילדים. אימא נשכבה על האדמה ואני לצידה. אנחנו שוכבות, מסתכלות למעלה על השמיים הכחולים. אימא מצביעה למעלה ואומרת לי: את רואה את הענן הזה, זה נראה פיל. ואני מסתכלת ואומרת: אימא, הנה ענן איש. ואנחנו שוכבות ומסתכלות לשמיים, ופתאום הענן שלי השתנה. היינו שם הרבה זמן, שוכבות ומסתכלות לשמיים. אחר כך קמנו, קטפנו את פירות היער השחורים שצמחו ביער, אכלנו אותם, וגם מלאנו קופסת צנצנת גדולה בפירות היער והבאנו הביתה. דודה רוז'ה מלאה בצק עם הפירות האלו. זה היה טעים כל כך, אומרת חוה ועיניה זורחות. בקלוואריה היה קצת מחסור במזון, אבל לא נורא. עשינו לבד לחם, וריבות.

עם יאנק הבן דוד הייתי גם הולכת לעשות סקי, בירידה שהייתה מהעבר השני של העיירה. יאנק אמר לי, תסתכלי עלי, ותעשי כמוני, והוא החליק

מצד אל צד במהירות. הייתי עם המכנסיים הירוקים והז'קט שתפרה לי במיוחד התופרת מריה, עם ידי הזהב שהיו לה. אימא לקחה אותי למדוד בחנות הקטנה שלה בין החנות של הסנדלר וחנות הגבינות בתוך טבעת החנויות במרכז העיירה. חבשתי גם את הכובע הלבן שאימא סרגה לי שיהיה תואם לז'קט. הייתי כל כך גאה בחליפה החדשה ובכובע, אמרתי ליאנק: "אני מחליקה אחריך. תסתכל עלי איך אני מחליקה טוב". חשבתי שאצליח להחליק הכי טוב. ישרתי את החליפה, התחלתי להחליק שתי שניות, ועם כל הפנים השתטחתי על הקרח. חטפתי כזאת מכה. יאנק התפוצץ מצחוק, ולי נורא כאב, אבל לא הפסקתי. ניסיתי לעשות עוד פעם ועוד פעם. זו הייתה ירידה לא גדולה, בסוף הרגשתי בעננים, כאילו הצלחתי לרדת הר.

למדתי בקאלוואריה עם חברה של שיינא שהייתה גדולה ממני בשנה, והייתה מלמדת אותי חשבון וטבע. יום אחד ציירתי פרפר. הראיתי לה: "תראי מה ציירתי". והיא הסתכלה על הציור ואמרה: "לא יכול להיות. לא את ציירת את הפרפר הזה". הפרפר יצא לי כל כך יפה, שהיא לא האמינה שאני ציירתי. היה לנו שם טוב בעיירה הזאת, קאלוואריה.

יום אחד הגיע שכן גוי, מאוד נמוך, שגר לא רחוק מאתנו. הדוד אליהו קיבל אותו יפה, והושיב אותו ליד השולחן ב-הול. גם אימא והדודה רוזה ישבו לידו. הוא ספר להם שהוא ביקר בעיירה שלא רחוקה מהם, ושלחו את כל היהודים שם למחנות עבודה. והדוד שאל אותו: "מה זה שם?" והוא הסביר: "הם לא מקבלים שם כסף תמורת העבודה, אבל הם יקבלו שם אוכל". והשכן אמר לדוד שלי: "הם בקרוב יגידו גם לכם ללכת למחנה עבודה. אם אתם צריכים איזה עזרה, לפני שתצטרכו לעבור לשם, תגידו לי, אני אעזור לכם בכל מה שאני יכול".

דוד אליהו הודה לו. הוא היה נראה לי כל כך נחמד.

שמעתי אחר כך את אימא אומרת לדוד אליהו: "הוא יותר מידי נחמד, אני מפחדת שהוא משתף פעולה עם הגרמנים".

ושמענו מעוד אנשים. הבנו שהם לוקחים את כל היהודים למחנה עבודה, נותנים עבודה ליהודים, וליהודים לא צריך לשלם כסף, כי ככה זה עכשיו. אז הגרמנים שמחו שיש להם אנשים שעושים עבודה ולא צריך לשלם להם כסף. האמנו בזה שהם לא יתנו כסף, אבל הם יתנו ליהודים להישאר ויתנו לאכול. זו הייתה מלכודת. דוד אליהו ודודה רוזה היו אנשים תמימים. הם חשבו לעצמם, איך הם ילכו עם כל הילדים ועם כל מה שיש להם, יעזבו הכל ויברחו?" אימא שלי אמרה לדודה רוזה "זה לא מוצא חן בעיני, אני לא מאמינה, אני לא רוצה שהם יסגרו עלי במפתח את הדלת. אני רוצה להיות חופשית". חוה נושמת לרווחה ואומרת: "זה היה הנס, שאימא שלי לא רצתה להיות קשורה. במלחמת העולם הראשונה, המשפחה שלה ברחה לסלובקיה וחזרה בסוף המלחמה לקרקוב. אימא הבינה, שעכשיו זה משהו הרבה יותר רציני, שצריך לאסוף הרבה כוח".

חוה ממשיכה, המשכנו לשמוע עוד ידיעות שהגן עדן הזה מתחיל להתמוטט. הבנו שצריך לקחת את עצמינו בידיים וברגליים.

אימא החליטה לחזור לקרקוב. אימא לקחה אתה תיק רגיל. מה כבר נכנס בתוך התיק הזה? גם אני לקחתי תיק, מה נכנס בתוכו? ובקול עדין אומרת חוה, "נכנסת אמונה, לא יותר מזה".

היה אסור ליהודים לנסוע ברכבת. אימא חמצנה את השיער שלה לבלונדיני שיחשבו שהיא גויה. היא הייתה בהירה עם עיניים חומות. אני הייתי כל כך שחורה, עור שחום מאוד, עיניים כהות ושיער פחם. כשנולדתי, התפלאו מאיפה באה תינוקת כזאת שחורה. אבא שלי היה שחור, אבל לא כמוני. הסבתא שלי, תילה, אימא של אבא, הייתה שחורה. אני זוכרת כששלחו אותי לפני המלחמה לקייטנה בקרקוב עם ילדים אחרים, רק עוד ילד אחד היה שחור כמוני, היינו יוצאי דופן, שחורים. אי אפשר היה להפוך אותי לבלונדינית.

כך, נסענו אני ואימא ברכבת לקרקוב, אימא בלונדינית ואני תפוח אדמה לוחט שחור. פתאום אישה אחת נגשת לאימא בשמחה: "הו, גברת אקשטיין

כמה זמן לא ראיתי אותך. מה שלומך?" ואימא עונה לה: "אני אולי דומה. את טועה, אני לא אקשטיין. תגידי לי, היא אישה נחמדה גב' אקשטיין?" מה אימא יכלה לעשות, אסור היה שיכירו אותה.

בקרקוב, התחבאנו במרתף שהיה שייך למשפחתה של דודה בתיה. לבעלה יצחק קליין, היה ביח"ר לכובעים, ולמטה היה מחסן. היה שם גז ויכולנו לחמם אוכל.

דודה בתיה, אחות של אימא, הייתה כבר בגטו בקרקוב. דודה בתיה הייתה בלונדינית עם עיניים כחולות, אישה יפה מאוד. בקלות היא יכלה להיראות גויה ולצאת, אבל לא היה לה אומץ לב לצאת להילחם. בשביל זה צריך הרבה מאוד אומץ. אימא שלי פשוט היה לה אומץ מטבעה. שתלך למחנה עבודה שסוגרים עליה על מפתח? לא! אומרת חוה בנחישות.

אימא יצאה וחיפשה דרך להשיג ניירות מזוייפים, שנהיה גויות.

יום אחד בזמן שאימא הסתובבה בחוץ, אני כרגיל נשארתי במחסן. במחסן היו עמודים, ועמדתי ליד אחד העמודים. פתאום ראיתי את השומר של הבית, שלא אמור היה לדעת שאני שם. מיד הסתתרתי מאחורי העמוד. שמעתי שהוא צועד לכיוון ימין, מיד זזתי והסתתרתי מאחורי העמוד לכיוון השני. כך, כל פעם שהוא זז, אני זזתי לכיוון אחר. היה לי מזל שהוא לא ראה אותי.

בינתיים לאימא נודע על גוי שמוציא ניירות מזוייפים. קראו לניירות האלו "ניירות אריים". אימא פתחה את ספר הטלפונים של קרקוב, וחפשה את השם הכי נפוץ. זה היה שם המשפחה שמיינסקה. אימא נגשה אל הגוי וקיבלה ניירות מזוייפים עם השם מרייה שמיינסקה, במקום מלכה אקשטיין, ואני נשארתי אווה כמו שהייתי לפני כן וכעת הייתי אווה שמיינסקה.

כעת עם הניירות המזוייפים, אימא יכלה להסתובב יותר בחופשיות. אימא החליטה שאני והיא נתרחק מקרקוב. עלינו לרכבת בדרכינו ללבוב.

פרק ג'

הלינקה (אילנה)

מה קרה לדודים שלך אליהו ורוז'ה, ובני הדודים יאנק והלינקה, אני שואלת את חוה.

"רק הלינקה נשארה בחיים". אומרת חוה. איזו ילדה חמודה ומתוקה היא הייתה, בלונדינית עם עיניים כחולות. אני זוכרת שהלינקה ישבה בכניסה לחדר שלה ושל יאנק, ולא הייתה מוכנה שדוד אליהו, אבא שלה ישכיב אותה. היא לא הפסיקה לרקוע ברגליים: "אני רוצה רק את אימא שתשכיב אותי, רק את אימא". ודוד אליהו ויתר לה ואמר לרוז'ה אשתו, "הַלִּינְקָה א'וּיִלְדֵּע חיה" רוצה אותך. תשכיבי אותה את".

את יודעת א'וּיִלְדֵּע חֲתָה" זה כמו "פרא אדם" ביידיש, זה היה בחיבה שאבא שלה כך קרא לה.

וחוה ממשיכה לספר לי את סיפורה של הלינקה כפי ששמעה מדורצ'קה אחותה של רוז'ה.

כשהגרמנים נכנסו לקאלוואריה, התחילו הגזרות של הגרמנים, אסור היה ללכת לפארק, אסור היה לנסוע ברכבת. התפרסמה פקודה שכל היהודים צריכים לעבור לגור בגטו.

דורצ'ה האחות של רוז'ה באה אליהם הבייתה לקאלוואריה. "דודה דורצ'קה, דודה דורצ'קה" קפצה לקראתה הלינקה, ודורצ'קה הרימה אותה על הידיים וחיבקה אותה ונישקה אותה "את כל כך מתוקה הלניקה כמו סוכריה, בא לי לאכול אותך" היא אמרה לה, והשאירה אותה כך על הידיים כל כך הרבה זמן. בערב ישבו דורצ'קה, רוז'ה ודוד אליהו ליד השולחן ב-הול.

דורצ'קה הזיזה את הכסא קרוב לרוז'ה, הניחה לה יד על הכתפיים ודיברה בשקט: רוז'ה, דיברתי עם מריה החברה שלי, היא מצאה משפחה שתיקח את הלינקה אליה.

רוז'ה התחילה לבכות: "אני לא יכולה להיפרד ממנה, אני לא יכולה להיפרד ממנה". דורצ'קה, חיבקה אותה, וליטפה את הראש שלה. "רוז'ה את מוכרחה להיות אמיצה. הלינקה כל כך קטנה היא תקבל שם אוכל וטיפול טוב. ורוז'ה התייפחה וכל הגוף שלה רעד "בלי אבא ואמא, איך?"

דורצ'קה קמה מהכסא ואמרה בקול: "ראינו אותם את הגרמנים, את החיות האלה. שמענו את האכזריות שלהם. הם חשפו את הציפורניים שלהם. זה לא בשביל הלינקה מה שקורה עכשיו. רוז'ה אני מתחננת תהיי אמיצה, היא נראית גויה, הלינקה, הם יטפלו בה טוב.

דוד אליהו כסה את הפנים שלו בידיים ונאנח: "אלוקים אלוקים, באיזה ניסיון אתה מעמיד אותי".

דודה רוז'ה בכתה כל הלילה, הבכי נמשך ונמשך. למחרת בבוקר, דורצ'קה אחזה את היד של הלינקה ויצאה איתה מהבית. איזה בכי היה שם בבית, אחרי שדורצ'קה והלינקה הלכו, ודוד אליהו הסתכל מהחלון, ראה אותם מתרחקים והתייפח: "מי יודע אם הילדה הזאת תהיה עוד יהודייה, מי יודע?".

אחרי המלחמה, דורצ'קה הלכה לחפש את הלינקה. רק הלינקה שרדה מהמשפחה, בלי אבא ואימא ויאנק. המשפחה שאצלם הייתה הלינקה, העבירה אותה למנזר. אי אפשר היה להוציא את הלינקה מהמנזר, היא הייתה יתומה שלמדה להיות נזירה והייתה שייכת עכשיו למנזר.

דורצ'ה הייתה זו שהבריחה את הלינקה מהמנזר אחרי המלחמה. דורצ'ה ובעלה עשו תצפיות על הילדים במנזר. יום אחד הגיעו דורצ'ה עם בעלה ברכב גדול, והחנו את הרכב ליד המדרכה שעליה צעדו ילדי המנזר, כשחזרו מבית הספר.

דורצ'ה עמדה מחוץ לרכב, ומרחוק היא ראתה שורה של ילדים מתקרבת. היא ראתה את הילדה היפה הבלונדינית הלינקה עם העיניים הכחולות, החמודה הזאת, והיא ישר הכירה אותה. היא נגשה אליה, ואמרה לה: "אני רוצה להראות לך משהו" ונתנה לה יד. הלינקה צעדה איתה הצידה כמה צעדים. דורצ'ה אמרה לה: "אני רוצה לספר לך על המשפחה שלך, אני דודה שלך" וכך בזמן שהיא מספרת לה, היא נתנה לשורה של הילדים להתרחק.

אז, דורצ'ה משכה במהירות את הלינקה לתוך הרכב. הלינקה שמה את הרגל מתחת לגלגל, נלחמה והתחילה לצרוח. דורצ'ה הייתה יותר חזקה. בכוחות על אנושיים היא תפסה אותה ודחפה אותה לאוטו, והלינקה צורחת וצורחת. בעלה של דורצ'ה התחיל לנסוע במהירות עצומה לברוח כמה שיותר מהר, להגיע לגבול גרמניה, ולברוח מהר מפולניה. אם מישהו יתפוס אותם ויידע שהם חטפו ילדה ממנזר, זה יהיה אסון עבורם.

הלינקה השתוללה כל הדרך: "אני לא רוצה ללכת. תעזבו אותי. היה לי טוב במנזר. למה לקחתם אותי, למה לקחתם אותי?" כך היא בכתה וצרחתה. איזו מלחמה הייתה לה לדודה דורצ'ה, איזו גיבורה היא הייתה, להוציא את הלינקה מהמנזר, לטפל בה, שתחזור להיות איתה ועם בעלה, שתחזור להיות יהודייה, כמה כוחות נפש היו לדורצ'ה.

לא היה לה קל לחזור להיות יהודייה. היא לא יכלה להתגבר על החינוך שהיא קבלה במנזר. יש להם לקתולים מוסיקה יפה כל כך, מושכת, תמונות ענקיות, והם הקתולים הרחמנים דואגים לתינוקות העזובים, ושולחים את הנזירות לאפריקה. זה היה משאת הנפש של הלינקה להיות באפריקה לטפל ביתומים. אחי חיים, שכנע אותה, דבר איתה וסיפר לה שלא הכל כל כך טוב אצל הקתולים. חיים אחי דבר על ליבה, והיא הייתה אחר כך יהודייה טובה, אבל להיות דתייה היא לא רצתה.

פרק ד'

לבוב

הגענו ללבוב. אימא מצאה בשבילי מקום במנזר. רק הנזירה הראשית ידעה שאני יהודייה אבל יתר הנזירות לא ידעו. הנזירה הובילה אותי ואת אמא לחדר צדדי ואמרה לאמא: "אווה תישן פה לבד, לא עם כל הילדים". החדר היה מאוד קר, והייתה שמיכה דקה וכרית. אימא אמרה לי: "כשאת שוכבת בלילה תשימי את הכרית על הבטן שיהיה לך יותר חם". חוה מוסיפה: "היו שם ילדים אחרים שעשו דברים ביחד, אבל בגלל שהייתי כל כך שחורה, הנזירה לא שמה אותי ביחד עם כל הילדים האחרים, שלא ישאלו שאלות". אחרי שאימא הלכה, הנזירה לקחה אותי ביד לאחורי המנזר ואמרה לי כך: "אני לוקחת אותך, אבל במקרה שאת רואה שהגרמנים באים, תצטרכי לברוח. הנזירה הצביעה על השדה הגדול שהיה מלא בשלג, "תברחי דרך השדה הזה". חשבתי לעצמי, מה יהיה כשאני אברח, בטח יראו את העקבות שלי בשלג, אלו שירדפו אחרי. הייתי לבד בחדר קר מאוד עם שמיכה דקה וכרית. בלילה שמתי את הכרית על הבטן כמו שאימא אמרה לי, שהיא תחמם אותי קצת. הנזירה נתנה לי ספר דת נוצרי, שאלמד להיות נוצרייה, וקראתי בו.

לא הייתי הרבה זמן במנזר. יום אחד ניגשה אחת הנזירות למשרד שחלקו בו תלויים כדי לקבל מנת לחם. מישהי שם אמרה לה, "שמענו שיש במנזר שלכם יהודייה". הנזירה ישר סיפרה את זה לנזירה הראשית. אז זהו, היה ברור שאני צריכה ללכת, אני לא יכולה להישאר שם.

לקחתי את התיק הקטן שהיה לי, ועזבתי את המנזר. ידעתי איפה אימא לקחה חדר. לפני שנכנסתי למנזר, אימא אמרה לי, "אם קורה משהו את תבואי אלי להיכן שאני נמצאת ותגידי לבעלת הבית שאת קרובת משפחה שלי שבאה מהכפר". אימא הראתה לי את הדרך ואת הבית והצביעה על הדירה "זו קומה שנייה מצד ימין". הלכתי ברחוב, הסתובבתי אחורה לראות

שאינן אף אחד מאחורי, וראיתי מישהו צועד אחרי. ידעתי שעוד מעט אני צריכה לפנות שמאלה, אז פניתי, והאיש פנה שמאלה אחרי. הגעתי לבית שאימא הראתה לי, נכנסתי דרך השער, והאיש נכנס דרך השער אחרי. עליתי במדרגות, והאיש עלה במדרגות אחרי, זה היה ממש מפחיד. הגעתי לקומה של אימא, והאיש המשיך לעלות עוד קומה.

דפקתי על הדלת, בעלת הבית פתחה לי את הדלת. שאלתי אותה "מריה שמיינסקה פה, אני מכרה שלה". בעלת הבית הסתכלה בי, סרקה אותי מכף רגל עד ראש. היא ישר הריחה שזה לא סתם כך, שיש פה משהו לא בסדר, והיא הצביעה לי בכיוון החדר. חוה אומרת לי ביידיש "איס מאך ניש ויסנדיק", עשינו את עצמינו מתעלמות. ניגשתי לחדר וסגרתי את הדלת מאחורי. "אימא" פרצתי בבכי, ונשארתי מחובקת עם אימא הרבה זמן.

בחדר סיפרתי לאימא הכול, ועל האיש שהלך אחרי כל הדרך. אימא אמרה "אם נשמע דפיקה בדלת, תיכנסי מיד למקלחת". אבל אף אחד לא דפק.

חוה ממשיכה לספר לי על אותו לילה, קולה משתנה, צליל קטיפתי פרוותי מלטף את המילים. בלילה עם אימא, זה היה גן עדן. גן עדן, מאריכה חוה את צליל ה"עדן", זה לא יתואר. שכבנו יחד במיטה אחת, תחת שמיכת פוך רכה. אני הייתי דבוקה לאימא, ואימא הייתה דבוקה אלי. עד עכשיו אני מתרגשת, אומרת חוה, ועיניה מתמלאות דמעות. התחננתי בלב, הלוואי שהלילה הזה ימשך לעולמים, רציתי שלא ייגמר הלילה הזה, שלעולם לא ייגמר הלילה הזה, אומרת חוה במנגינת תחינה, במנגינה של תפילה. ידעתי שזה כן ייגמר, שזה רק זמני, אין הרבה זמן להתפנק. אבל, כולי כולי

הייתי באימא, ואימא בטח הרגישה אותו הדבר. חוה מלטפת בקולה את הזיכרון. "חום כזה, אי אפשר לשכוח את החום הזה, כשאני צמודה עם אימא, גוף אל גוף".

בבוקר, כבר היינו צריכות לצאת. בעלת הבית לא הסכימה שאשאר אצלה עוד לילה. היא ראתה שאני

יהודייה, וכנראה שגם השכן שעקב אחרי הולכת עם המזוודה ונכנסת אליה, אמר לה את דעתו עלי.

וכך, עם התיק שלי והתיק של אימא, התחלנו לחפש מקום לישון בו בלילה. ראינו שלט וכתוב עליו: "מיטה ללילה בעשרים זלוטי". אימא רשמה את הכתובת. עכשיו, יש לנו איפה לישון, אבל עד הלילה איפה נהיה בלי שישומו לב אלינו. זה פלא, איך אימא שלי הצליחה ללכת איתי לכל מיני מקומות. עוור היה רואה שאני יהודייה, הייתי כל כך שחורה. הסתובבנו, הלכנו לגינה. בגינה היו ילדים, אז אמרנו, לא נורא שנשב שם על ספסל, לא ישומו לב אלינו. ישבנו, קנינו משהו לאכול, ואז הגיע הלילה.

הגענו לכתובת שהייתה בשלט, קבלנו מיטות כדי לישון. בבוקר עפנו החוצה. ידענו, אף אחד לא יחזיק אותנו, וחשבנו לאן ללכת עכשיו. היינו מצפות למומנט כזה, כשירד שלג, זה טוב, אז איש לא מסתכל עלינו ואפשר להסתובב ברחוב. כשירד גשם, כולם הולכים עם מטרייה, ממהרים, לא מסתכלים עלינו זה טוב, אז אפשר גם להסתובב ברחוב. אנשים חיכו בתחנה לחשמלית, ישבנו ביניהם בתחנה. באה חשמלית, קמנו, הסתובבנו, עשינו את עצמינו מחפשות משהו, ושוב ישבנו. כל הזמן חשבנו לאן נלך עכשיו שלא יראו אותנו. נכנסנו לקולנוע וראינו סרט. אכפת היה לנו מהסרט? לא! העיקר שהיה שם חושך, אז לא רואים אותנו. המון אנשים נכנסו יחד לקולנוע, אז הם לא הסתכלו מי נכנס, לא שמו לב. כך, עגלנו את השעות, ובערב הלכנו לישון במקום אחר.

בוקר אחד במקום שיישנו, אמרו לאימא בבוקר: "החוצה! ואל תבואי בערב, אין לנו מקום בערב". הם ראו שאני שחורה, ולא רצו צרות, אז אימא חיפשה מקום אחר.

ככה, כשאנחנו מסתובבות כל היום מפה לשם, הבטתי למעלה על החלונות של הבתים. הסתכלתי על הווילון בצבע תכלת שכיסה את החלון. מבעד לוילון, ראיתי מנורה, והאור של המנורה האיר החוצה. חוה, לוחשת לי

כממתיקת סוד, חשבתי לעצמי, כמה יפה להיות במקום כזה עם המנורה, עם האור, עם האנשים שיושבים שם בתוך הבית. ואני דמיינתי מה הם מדברים, איזה חוויות הם מספרים אחד לשני. חוה נאנחת בקול: אוי אוי, כמה הייתי רוצה להיות במקום כזה, להיות מוגנת".

יום אחד כשהלכנו ברחוב, שוטר התקרב אלינו. ראיתי מיד את הרעד שעבר לאימא בנחיר של האף, וידעתי שאנחנו בצרות. אני הייתי ה"כדור עופרת" ליד הרגל של אימא, כך הרגשתי כל הזמן. היא הייתה צריכה לסחוב את כדור העופרת הזה ליד הרגל שלה כל הזמן, היא לא יכלה להשתחרר ממנו. שמעתי את השוטר פונה לאימא: "תראי לי את התעודות שלך". אימא התחילה לדבר אתו, הוציאה את התעודה שלה, הגישה לו והמשיכה לדבר אתו כל הזמן. ראיתי שאימא מחייכת והכל בסדר. לא שמים לב אלי. את יודעת אומרת חוה, אימא אישה נאה וידעה לדבר. גם בזמנים רגילים לפני המלחמה, כשבאו אלינו נשים הביתה, אימא דיברה וכולם רצו לשמוע מה אימא תגיד. לאימא היה כישרון, והיה צריך את הכישרון הזה במלחמה.

אימא קיבלה שם של אישה גויה, שהסכימה שאני אהיה אצלה. קראו לה סופיה. היא הייתה מורה והיה לה לב טוב. היא הייתה נשואה, ולבעלה היה אף גדול וחשבתי בליבי אולי הוא יהודי. והייתה עוד דודה אצלה, ואני נוספתי אליהם. הדירה הייתה בקומת הקרקע. אני לא שאלתי אף אחד מהם שאלות, ורק רציתי שלא ישאלו אותי.

סופיה בישלה טוב. אהבתי את האוכל שלה. ראיתי איך סופיה לוקחת פרג, ושמה אותו בתוך קערת עץ עגולה, ועם מכבש היא בוחשת ובוחשת את הפרג, עד שהוא הופך לעיסה. מהעיסה היא הייתה מכינה עוגה. איזו עוגה טעימה זו הייתה, משהו משהו, אומרת חוה בהתרפקות והטעם כאילו מתגלגל על לשונה עכשיו. אכלתי אצל סופיה את האוכל של הגויים, כל מה שהיא נתנה לי לאכול. לא כל כך נעים לי לספר את זה. היינו אנוסים.

זו הייתה תקופה די טובה.

בינתיים אימא חיפשה עבודה. היא ראתה מודעה שמחפשים מזכירה לחברת הובלות גדולה. אימא הלכה לראיון. שאלו אותה: "את יודעת לכתוב על מכונת כתיבה?" "כן", ענתה אימא בביטחון. "את יודעת הנהלת חשבונות?" כן. אז קיבלו אותה. אף פעם לפני כן אימא לא כתבה במכונת כתיבה. אימא ישבה ליד מכונת כתיבה והתחילה להתאמן. אבל היה לאימא יתרון, אימא ידעה שפות וידעה גרמנית. זו הייתה חברה גרמנית "חברת הובלות שֶׁנְקֶר", שעסקה בטרנספורט של סחורות ומוצרי מזון מרוסיה לפולניה. בפולניה נגמרו הרבה ממוצרי המזון. שם המשפחה של אימא מבית אביה היה שנקר, אבל אימא לא גלתה לאף אחד. אימא הצליחה בעבודה שלה, והעריכו אותה מאוד בעבודה. הם לקחו את אימא לחופש, והייתה לי תמונה שאימא משתכשכת במים כשהיא יצאה איתם לחופש.

לאימא שלי לא הייתה בעיה לאן ללכת, היא השכירה חדר אצל אישה אחרת, והיה לה אישור ממקום העבודה "שנקר" שהיא עבדה בו. אני השחורה עוררתי תשומת לב, היה טוב שאני אסתובב כמה שפחות בחוץ. אימא הייתה רגועה שאני אצל סופיה, ושהיא דואגת לי.

סופיה רצתה שאני אהיה נוצרייה. היא למדה אותי להתפלל את התפילות של הנוצרים.

יום אחד כשהייתי קצת עצובה, והתגעגעתי לאימא, סופיה אמרה לי לכרוע ברך מתחת לתמונות של הקדושים הנוצרים שהיו תלויות על הקיר מעל המיטה שישנתי בה. סופיה אמרה לי את כל הדברים הקדושים שלה. אחר כך אמרה לי: "תכרעי ברך, תתפללי. ישו יביא לך ישועה". זה מה שהיא חשבה סופיה, ואני מה אני אעשה, אומרת חוה, אני יהודייה, מה אני אעשה.

לא אמרתי לה: "אני לא אכרע ברך, לא, אני לא עושה את זה". כרעתי ברך, שמתי את הראש על המיטה שלי מתחת לתמונות הקדושים ובכיתי בכי כל כך חזק, שאני לא יודעת מתי בחיים היה לי בכי כל כך כל כך חזק, ולחשתי בלב: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד. ה' תרחם עלי, שאני אצא מזה". קולה של חוה נחנק ודמעות ממלאות את עיניה. הקירות רעדו

מהדחף הזה של התפילה שלי. מה היה לי? רק זה. מה יכולתי עוד לבקש, רק זה, שהקב"ה ירחם ויוציא אותי מפה. זה אני לא יכולה לשכוח. הרגשתי שהקב"ה מרגיש שהיה לי כזה כוח, כזה כוח, וקולה של חוה מתחזק, שאני רוצה להישאר בחיים. הקב"ה מרגיש שאני רוצה להישאר בחיים וזהו.

לא היה לי רע, היה לי טוב שמה, אבל אני לא גויה, אני לא רוצה בכלל להיות גויה. מה שאני אכלתי לא היה כל כך בסדר, אבל אני לא ידעתי להילחם נגד זה, ואכלתי בתיאבון רב. מה אני אגיד לך, אומרת חוה, אני צריכה תמיד להיות אסירת תודה על מה שהיה ועל מה שיש, על כל דבר. קולה של חוה נע בהתרגשות, מה יש לנו, פסיק. היום פה ומחר שם. אנחנו לא יודעים כלום. הקב"ה יודע מה הוא עושה. הוא מנהיג את העולם. הוא עושה את הדייסה הזאת, ואנחנו נעזרים בו.

סופיה הייתה גויה דתייה בלב ובנפש. היא רצתה לקחת אותי לכנסייה. ביום ראשון בבוקר היא אחזה אותי ביד ויצאנו מדירת הקרקע שלה, והלכנו לעבר הכנסייה. איך שהתקדמנו קצת, פגשנו את שוערת הבית. היא ראתה שסופיה מוליכה ילדה עם צמות שחורות, שחומה בפנים. היא אמרה לסופיה: "אם את מחזיקה יהודים, לא תהיה לי ברירה, אני אהיה חייבת להגיד אותך לאחראים שלי". היא הזהירה אותה לפני כן, היא לא רצתה לסבך אותה.

אני הייתי שחורה. זה כמו אש. צריך להיזהר כמו מישו שמועד לפני אש, ויכול להישרף. סופיה הבינה שהיא יכולה להישרף. היא שלחה טלגרמה לאימא, "בואי, קחי את אווה". היה ברור שאני צריכה לצאת, זו הייתה תחנה סופית, הדרך לכנסייה.

פחדתי שאני אהיה ברחוב.

אימא כל הזמן הצילה אותי. אימא זה משהו. אימא צריך להעריך, אומרת חוה.

אז שוב אימא חפשה מקום בשבילי. היא מצאה אישה גויה, קראו לה גנייה,

היא הייתה תופרת, והיא נתנה לי ולעוד יהודים שהיו אצלה אוכל ומקום לישון תמורת הרבה כסף.

גניה הייתה אלגנטית, לבושה יפה עם כובע על הראש. הייתה לה בת קטנה יותר ממני, ולגניה היה גור חתולים. הילדה הייתה שמה אוכל בפה שלה, לועסת, ומאכילה את החתול כמו תינוק. היא גם קראה כל מיני סיפורים, והייתה ילדה נחמדה. היא למדה אותי לתקן עניבות, שתמיד מתקלקלות במקום שיש בהן קשר. היא למדה אותי לחתוך ולקצר את העניבה. הבת של גניה לא הייתה נראית גויה. בכל זאת חשבתי לי, אם היא כל כך בסדר עם החתול, זה יותר מתאים לגויים לטפל כך בחתול, מאשר ליהודים. קראתי שם ספרים, ותיקנתי עניבות. אכלתי את האוכל שלהם, ולא היו לי ייסורי מצפון. על זה אני מצטערת עד היום.

גרה שם גם פולה, אישה מבוגרת יהודייה, שהייתה בשבילי כמו סבתא. היא שאלה אותי כל בוקר "איך ישנת בלילה, היה לך קר, חלמת חלומות טובים?". אני הייתי עונה לה. "ישנתי ממש לא טוב. היה לי חלום רע". היא הייתה מקשיבה לכל מה שספרתי לה. לפעמים אמרה: "קחי עוגייה משלי, אז יהיה לך מצב רוח יותר טוב" ונתנה לי לאכול מהעוגייה שלה אחרי שגמרתי את שלי". התקרבתי אליה. כל כך הייתה חסרה לי אימא, כל כך הייתי צריכה מישוהו קרוב לדבר אתו.

יום אחד היא שאלה אותי בדאגה: "מה יקרה אם לא תוכלי לשלם יותר כסף לגניה?" עניתי לה: "פולה, אבל יש לי כסף בנעליים". "כן, יש לך כסף בנעליים?" היא פתחה עיניים בתמיהה. "כן, כן". עניתי.

אחרי כמה ימים, שמענו צעדים, ודפקו בדלת. גניה ישר אמרה לי: "לכי, תתחבאי מתחת לבובה". מהסלון, הייתה כניסה לפרוזדור קטן. לפני הפרוזדור היה תלוי וילון שהסתיר את השירותים והאמבטיה שהיו בפרוזדור. הייתה לגניה בובה שעליה היא מדדה את השמלות שהיא תפרה. הבובה עמדה בפינה בפרוזדור. גניה שמה על הבובה חלוק ארוך עד הרצפה. גניה

תמיד אמרה לי: "אם מישוהו בא, לא חשוב מי, את נכנסת מתחת לחלוק ויושבת בשקט". כששמעתי צעדים ודפיקות בדלת, מיד הייתי מתחבאת מתחת לחלוק.

נכנסתי ישר מתחת לחלוק, וגניה פתחה את הדלת. נכנסו שני בחורים חזקים לבית של גניה ואמרו לה: "אנחנו יודעים שיש פה יהודים ויש להם כסף. תביאו לנו את הכסף ולא נלשין עלייך". הם ישר נכנסו לפרוזדור, וישר נגשו לבובה והתחילו למשש אותי עד שהם הגיעו לראש. "תצאי" הם אמרו לי "אנחנו לוקחים אותך לגסטאפו, אלא אם תתני לנו כסף". נבהלתי נורא. גניה נבהלה, עמדה במקום ולא זזה. פולה ישבה בצד והפכה להיות אדומה כמו סלק, מתוחה כמו קפיץ.

אחזתי בשרשרת עם הצלב שהייתה לי על הצוואר.

"תקחו את השרשרת".

"לא. לא זה. הם כעסו".

"אז, תקחו את טבעת הזהב שלי". זו טבעת שאימא שלי קבלה כשהיא הייתה בגיל 10, והיא עברה אלי כשאני הייתי בת 10.

"לא, לא. תביאי את הכסף הגדול שיש לך, אם לא אנחנו לוקחים אותך איתנו. ניקח אותך לגסטאפו". לבשתי את המעיל. זה היה בקומה רביעית. אחד הבחורים לקח אותי ביד ואמר: "בואי אתנו למדרגות". הלכתי איתם למדרגות, חשבתי אולי בכל זאת הם יעזבו אותי. אולי הם יבינו שאין לי כסף.

אבל במדרגות, פחדתי שאם אני אתעקש ולא אתן להם את הכסף, הם יקחו אותי למקום שהם רוצים, ושמה אני לא יודעת, מה יהיה שמה. מי יודע איזה בית, מי יודע מה מחכה לי שמה, מה הם יעשו לי? הכסף היה מאוד חשוב בזמן כזה. ידעתי את זה. ידעתי שבעזרת הכסף, אימא יכולה לטלפן, לשלוח טלגרמות, שהיא משלמת שנוכל לישון במקומות. ידעתי את הערך של הכסף, ידעתי שאני צריכה לחשוב טוב טוב.

וחוה לוחשת: "לא הייתה לי ברירה. לא יכולתי לעמוד בזה".

הוצאתי את העקב של הנעליים, והראיתי להם את המקום של הכסף. איזו הרגשה נוראית הייתה לי. זו הייתה בשבילי בושה גדולה, בגדתי באימא, אומרת חוה וקולה נשנק. אימא נתנה למישהו לשים כסף בעקבים של הנעליים שלי. הרבה מחשבה נכנסה בזה.

עשיתי טוב או לא טוב, מי יודע? חיים, זה דבר ראשון. כן כסף, לא כסף. שני גברים כאלה, יכולים לעשות בי מה שהם רוצים. פחדתי. אני חוששת שהם היו יהודים, הבחורים האלה. זו פולה שהלשינה להם. איך הם ידעו ישר להיכנס מתחת לחלוק של הבובה הזאת. ברור שגניה התופרת לא הייתה בתוך זה. גניה שלחה לאימא טלגרמה שתבוא. לאימא היה קצת כסף בכיס. הכסף שהיה בנעליים היה שמור בשביל מקרי סכנה. מה אפשר לחשוב על אשה שמלשינה כך. היא ראתה שחסרה לי אימא. נורא היה חסר לי מישהו קרוב, והיא נצלה את זה, אומרת חוה, והכאב עדיין ניכר בקולה.

פרק ה'

ניצלים מציפורני הגרמנים המסע לסלובקיה של חוה ובני

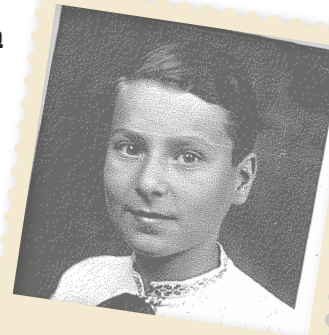
אימא שמעה שיש יהודי בקרקוב ששמו שור, עם אזרחות תורכית שפועל להציל יהודים ומעביר אותם את הגבול בעזרת מדריכים לסלובקיה. במלחמה, הייתה ברית בין תורכיה לגרמניה, ואדון שור קיבל כסף מהיהודים באמריקה, ומהגו'נט כדי לעזור להבריח יהודים מפולניה לסלובקיה ומשם להונגריה. עד חודש אדר תש"ד (מרץ 1944) הייתה ברית בין הונגריה לגרמניה.

חזרנו אימא ואני לקרקוב.

אימא נכנסה לגטו ביחד איתי כדי לדבר עם דודה בתיה, וביקשה מבתיה שהיא תשמור עלי בזמן שהיא סידרה את העניינים עם אדון שור היהודי התורכי. בכניסה לגטו עמד שומר פולני, אז אימא נתנה לו חמישה זלוטי. "בשביל חמישה זלוטי את רוצה להיכנס, וחושבת שזה לכבודי?" אמר השומר הפולני. אז אימא נתנה לו עשרה זלוטי, זה היה לכבודו, מחייכת חוה, והוא הכניס אותנו.

אני שואלת את חוה: "איך זה שאימא שלך הכניסה אותך לגטו, היא לא פחדה שהיא לא תוכל להוציא אותך משם?" וחווה עונה: "בהתחלה היה אפשר לצאת. יהודים עבדו גם מחוץ לגטו, והיו פולנים שעבדו בתוך הגטו. היה גם בית דואר בגטו, רק היו צריכים אישורים או פרוטקציה". אימא שלי אמרה לדודה בתיה. "נשלח את הילדים שלנו לסלובקיה את אווה ואת בני (בנימין), עם העזרה של אדון שור התורכי. תגידי למורה שלך שתביא את בני למקום המפגש. משם ייקח אותם מדריך לרכבת".

את הבן של בתיה, לקחה גויה. היא הייתה מורה של בתיה

בבית ספר תיכון, ואהבה אותה כל כך. כשבתי נכנסה לגטו, המורה הגויה

לקחה את בני שיישאר אצלה. היא אהבה אותו ורצתה שיישאר אצלה. אבל בתיה ואימא החליטו לקחת אותו ביחד איתי לסלובקיה.

חוה מסבירה: בכל זאת להשאיר ילד אצל גויה? ובן, יש לו חותם, רואים שהוא יהודי, אי אפשר להסתיר.

חוה מספרת את חוויותיה מהשבועיים שהיא שהתה בגטו. היו שם המון משפחות, ילדים וזוגות. סדינים ועוד סדינים היו תלויים מהתקרה מפרידים בין המיטות. כל משפחה הייתה בין הסדינים.

דודה בתיה בישלה יום אחד על הגז ובקשה ממני לשמור על התבשיל. שכחתי, והתבשיל נשרף. כל כך לקחתי את זה קשה. בקושי היה אוכל. איך לא שמרתי על התבשיל? לא יכולתי להיות אחראית? אבל דודה בתיה לא כעסה עלי.

חוה ממשיכה לספר. אימא יצרה קשר עם אדון שור בקרקוב. באמריקה שמעו על היהודים המסכנים בפולניה ושלחו לתורכי כסף.

אני שואלת את חוה: "את יודעת איך הצליחו היהודים מאמריקה להעביר כסף ליהודים בפולניה?"

"איך?" מתעניינת חוה. "ואני מספרת לחוה את מה שקראתי מעל דפי ההיסטוריה. הגרמנים רצו שארה"ב תישאר נייטרלית במלחמה, ולכן הם הרשו בשנים הראשונות של המלחמה לג'וינט להעביר כספים ליהודים בפולניה".

"אז כך, הגוינט עזרו לי ולבני בן הדוד שלי, לעבור את הגבול", אומרת חוה. אימא סיכמה עם אדון שור את הפרטים לגבי המעבר שלי ושל בני את הגבול לסלובקיה. אימא הוציאה אותי מהגטו, ונפגשנו עם בני ועם המדריך שהיה אחראי להעלות אותנו לרכבת שנסעה לסלובקיה.

הצופה בג'יה ע"ה, זנב - זני צ"ה, וצ"ה - קין שג"ה וצ"ה

אני ובני הגענו לתחנת הרכבת בקרקוב. ביחד עם המדריך שליווה אותנו עלינו לרכבת לסלובקיה. התיישבנו על מושב ריק שהיה ברכבת. פתאום עלה שוטר והתיישב מולנו, שוטר ג'ינג'. לא מספיק שהוא היה שוטר, גם ג'ינג'. הנשמה שלנו כבר הייתה כמעט למעלה. הגוף שלי קפא. גם בני לא הוציא הגה, ואחר כך קם ואני קמתי גם, והלכנו לשבת בקרון אחר.

נסענו עד גבול סלובקיה פולניה ואז ירדנו. "ברוך ה' שאף אחד לא הסתכל עלינו" אומרת חוה. כשירדנו התחלפו המדריכים. היה לנו מדריך שמכיר את סלובקיה ונסענו עם עגלה וסוס. גם השוטר הג'ינג' הצטרף אלינו. ראינו את השוטר הג'ינג' מוריד את הכובע שהיה לו על הראש, מפשיט את החולצה וזורק אותם לתוך פח הזבל. הבנו אז, שהוא היה יהודי שהתחפש. אלו היו החיים אז, כל הזמן חשבו איך לעבור את הסכנה, אומרת חוה.

חוה מנמיכה קולה, לוחשת כמספרת אגדה. "נסענו, מצד שמאל השתרע יער עבות שחור. הרחתי את ריח היער, פחדתי. זכרתי את הסיפורים על הצוענים שחוטפים ילדים, ורעדתי שלא ייצא צועני או דוב או זאב מהיער השחור שלא נגמר. ומצד ימין שטחים ענקיים של אחו. הכל ירוק, בקעות בקעות. בכל מקום ומקום, העולם כל כך יפה, מעשה הקב"ה, אומרת חוה ובעיניה המבט הבוהק המתפעל מיופיו של העולם.

הגענו לבקתה של כפריים סלובקים. חוה אומרת לי: "אני מרגישה את העולם, קודם כל עם חוש הריח שלי. ושם, כזה ריח דחוס היה באוויר. הרגשתי שאין אוויר, היה שם ריח מיוחד כבד, לא כמו בכל מקום. ובתוך הבקתה הייתה מיטה גדולה, ועליה היה כר גדול, ומעל הכר הגדול, עוד כר פחות גדול, ומעליו עוד כר קטן. הכול נראה לי כל כך משונה. ישנו שם.

משם עברנו עם עגלה וסוס לעוד מקום בסלובקיה, קְשֶׁמָאָרו. הגענו בדיוק לפני ראש השנה. בבוקר לקחו אותי לבית כנסת, והוא כולו עשוי מעץ וקרשים והיה מאוד יפה. פסעתי על רצפת העץ ועל המדרגות. הכל היה עשוי מקרשים. אני כל כך אוהבת את הריח הזה של העץ. הרחתי את העץ, הרגשתי את העץ בכפות הרגליים. הקולות והריח של העץ היו נעימים לי.

הם היו בכל מקום שם בקשמארו. היו שם יהודים מאוד נחמדים, שמחנו להיות שם. גם שם לא היינו הרבה זמן, ועברנו לברטיסלאבה (פרשבורג).

סדרו אותי ביחד עם עוד ילדים שהגיעו לשם באיזה אולם. שמו אותנו בנים ובנות ביחד. בנים יש להם את הכוח הזה, זה הטבע של הבן, לעשות דברים נגד מה שמותר. אסור בשום אופן לשים בנים ובנות ביחד. אחר כך הפרידו בינינו. ברוך ה', יצאתי משם.

בינתיים, אימא בקרקוב רצתה לדעת אם עברנו בשלום את הגבול.

היא חזרה לאדון שור ליהודי התורכי כדי לברר איך אני ובני מסתדרים בסלובקיה, ואם הכל עבר בשלום. השעה הייתה 2 בצהריים, היא הגיעה לבית של אדון שור, וראתה שהתריסים מוגפים. אימא השתוממה, אבל בלית ברירה, אימא רצתה לשמוע מה קורה לי ולבני והיא דפקה בדלת. נפתחה הדלת וגרמני עם רובה מכוון לעברה בא מולה, ואמר לה: תיכנסי פנימה. את יהודייה, תראי את התעודות שלך. ואימא ענתה לו בקול רם: "אני יהודייה? איך אתה אומר לי דבר כזה? אני אלמנה של קצין פולני. בעלי נפל בקרב. לא מספיק שאני אלמנה, אתה מדבר אלי כך. מה לי וליהודים האלה?"

והקצין אמר לה: "תבואי איתי ונראה". הקצין לקח אותה לתחנת משטרה שנמצאה בתוך הגטו ומסר אותה לחוקר, והיא שמעה אותו אומר: הבאתי שתי נשים שתפסתי בבית של התורכי. והוא הצביע עם האצבע על האישה השנייה. "זאת טוענת שהיא קרובה של התורכי, וזאת טוענת שהיא לא יהודייה". הקצין הלך והשאיר את שתיהן אצל החוקר.

החוקר הוציא אותן לחצר של הגטו ואמר לשומר הגרמני: "תשמור עליהן, אני עוד מעט חוזר". אימא ראתה שלכל האנשים מהגטו נותנים לטייל בחצר. אימא הסתכלה וראתה את בתיה אחותה. בתיה הסתובבה בחצר. אימא קראה לה: "בתיה, בתיה", ובתיה חפשה מי קורא לה ופתאום ראתה את אחותה, מלכה פריידא, את אימא שלי. היא המשיכה לצעוד והתקרבה

לאימא שלי. השומר הגרמני עמד בפינה, ואימא שלי באותו זמן דיברה אתה ואמרה לה: "בתי, אל תדאגי. לא משנה מה שיעבור עלייך, יש לנו ברכה במשפחה של אריכות ימים, ואת תעברי את זה. אל תדאגי".

חוה מספרת לי על הברכה שקבל סבא חיים, שסבא בנימין שנקר, אבא של אימא, היה מצאצאיו, והברכה עוברת במשפחה.

היה צדיק מצאנו, צדיק נסתר שהתהלך כמו קבצן, ועינה את עצמו כדי להביא גאולה. הוא לקח על עצמו את הגלות, ואת הסבל של הגלות כדי להביא גאולה. שני בחורים גויים נטפלו אליו וזרקו עליו אבנים. הם הרביצו לו כהוגן, וסבא רבא שלי חיים שנקר, ראה את זה מרחוק, התקרב ואמר להם תסתלקו מפה. הם התעלמו ממנו בהתחלה, הוא התקרב עוד ונתן מכה חזקה לאחד מהם. הגוי השני נבהל "בוא, מספיק הרבצנו לו, בוא נסתלק", והם הסתלקו.

הצדיק קם, ניקה את עצמו ואמר לסבא רבא: "הצלת אותי, מגיע לך לקבל ממני ברכה. איזו ברכה תרצה שאברך את המשפחה שלך, בחוכמה, בכסף, או באריכות ימים? וסבא רבא שלי אמר לו: "תברך אותי באריכות ימים". סבא רבא אמר לעצמו, באריכות ימים הכול אפשרי, אני יכול להיות עשיר ואני יכול להיות עני, אני יכול להיות תלמיד חכם או משהו אחר. הצדיק שם שתי ידיים על הראש של סבא, עצם את העיניים וברך אותו לאריכות ימים.

כך, הרגיעה אימא את אחותה בתי.

בינתיים, החוקר קרא לה ולאשה השנייה ואמר להן שהן משוחררות.

חוה מספרת לי את פלא השחרור ההוא: "האדון שור התערב ובקש שישחררו את האישה קרובת המשפחה שלו שהיא בחסותו. הגרמנים מאוד מסודרים. הם רשמו בפרוטוקול, שהם תפסו את שתי הנשים האלה ביחד. הם הסתכלו מי זאת האישה השנייה וראו שזאת מרייה שמיינסקה, אז

שחררו גם את אימא שלי, שחררו את שתיהן ביחד. הגיעו שתיים ביחד, משחררים שתיים ביחד.

אימא שלי כל כך שמחה כשהיא שוחררה מהגטו, שהגומיות שהיו על הרגליים שלה נקרעו והגרביונים צנחו למטה. היא הסתכלה על הרגליים וראתה שהם התנפחו מאוד. גם השעון שהיה על פרק כף היד שלה פתאום לחץ לה. אימא נזכרה בסיפור שהופיע בגמרא, ולאימא קרה כמו שקרה לקיסר אספסיאנוס.

את אבי"ק בנה של חוה שמכהן היום כרב, פגשתי כשבא לבקר את הוריו בביתם, ובקשתי שישלים לי את סיפור קריעת הגרביים של סבתו כשיצאה מהגטו. "מה קרה לקיסר אספסיאנוס בגמרא?" שאלתי אותו. ואבי"ק סיפר לי: רבן יוחנן בן זכאי אמר לאספסיאנוס: אתה עתיד להיות קיסר רומא. הקיסר ימות וימנו אותך להיות קיסר במקומו.

אספסיאנוס לא האמין: "מה פתאום, איך אתה אומר לי דבר כזה?" כעבור זמן הגיע שליח מרומא והודיע לו שהחליטו למנות אותו להיות קיסר, והגמרא אומרת שהרגל של אספסיאנוס התרחבה, נתקעה בנעל ולא יכלה לצאת מהנעל. רבן יוחנן בן זכאי אמר לו כתוב בפסוק: "שמועה טובה תדשן עצם" כשאדם שומע שמועות טובות, העצם שלו מתרחבת. אמר לו אספסיאנוס, אז מה אני אעשה עכשיו, איך אני אוציא את הרגל. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: תביא בן אדם ששנוא עליך, כשאתה רואה מישהו שאתה לא אוהב אותו, העצמות מצטמצמות חזרה. וכך היה, ואספסיאנוס ראה את חכמתם של היהודים. סבתא שלי כששמעה את הבשורה הטובה ושוחררה מהגטו, התנפחו הרגליים, והגומיות נקרעו.

פרק ו'

סבא בנימין שנקר ומשפחתו

על סבא בנימין שנקר שמעביר במשפחה את הברכה של אריכות ימים, רוצה חוה לספר לי באריכות.

"איזה סבא צדיק היה בנימין שנקר האבא של אימא. לא הכרתי אותו, זו אימא שסיפרה לי עליו, ואני חיה על הסיפורים" אומרת לי חוה.

זה היה במגירה שבשידה החומה שבחדר האוכל. היו שם שלוש מגרות. סבא היה שם במגרה הראשונה סכום לא גדול של מטבעות של כסף לשלושת הילדים שלו, לליזער דוויד שהיה הבכור, לאמא שלי מלכה פריידא ולבתיה גולדה הקטנה.

"אם את צריכה לקנות משהו שמאוד חשוב לך, תקחי מהמגירה. שמתי שם מטבעות בשבילך ובשביל האחים שלך". כך הוא אמר לאימא שלי. הוא נתן לאימא ולאחים שלה את הברירה אם להשתמש במטבעות או לא. סבא בנימין האמין באנשים. אימא ידעה, שהיא תיקח מהמגירה רק אם היא מאוד צריכה משהו. היה ברור לאימא שהיא צריכה להשאיר גם לאחים שלה. אבא שלה לא היה צריך להגיד לה, תתחשבי באחים, זה היה ברור מאליו. אבא שלה סמך על הילדים שלו. איפה רואים אנשים כאלה, אומרת לי חוה. אני לא הייתי כזאת. איפה נשמע שנותנים סתם כך לילדים כסף.

לסבתא שלי קראו הלנה היפה. היא הייתה אשתו השנייה של סבא שלי. והייתה מצאצאית הש"ך והרמ"א ורצף של שלשים ושש דורות של רבנים. סבא היה נשוי במשך 10 שנים לאישה חולנית והוא סעד אותה. לא היו להם ילדים. אחרי שאשתו נפטרה עשו לו שידוך עם הלנה היפה. הם הלכו א"ב"ב, כך קוראים לפגישת ההיכרות בין המשודכים אומרת לי חוה. אימא של הלנה אמרה לה: "לא מספרים

הסבא חנה (הלנה) ז"ל

הכול בפגישה הראשונה". כך, בפגישה הראשונה, בנימין והלנה צעדו יחד בשדרה. הם הלכו זה לצדו של זה. בנימין דיבר אתה דברי תורה ומידי פעם סובב את הראש אליה. הלנה הנידה ראשה בסימן של הסכמה. הלנה הייתה אישה יפהפיה זו לא מילה, גבוהה וזקופה. הלנה היפה קראו לה על שם המלכה הלנה שהמלכים היו נלחמים זה נגד זה וכובשים מדינה כדי לקבל את המלכה הלנה לאישה.

בנימין לא חקר אותה, הוא ידע שעם אישה לא צריך להרבות בדיבורים. הלנה היפה מצאה חן בעיניו. הלנה היפה, לא שמעה, היא הייתה חרשת. בשידוך היא עשתה כמו שאימא שלה אמרה לה, ולא סיפרה הכול. וחווה מרחיבה ומספרת לי את מלאכת ההתאמה וההשלמה בשידוך. הם התאימו סבא וסבתא שלי והתחתנו. סבא בנימין היה איש צדיק שעשה הרבה חסדים, והיה אמיד, והלנה הייתה יפהפייה ואשה מעשית. מעשי החסדים של סבא שלי היו ידועים בקהילה.

סבא הוזמן להיות עד לחתימה על הכתובה, בחתונה של זוג צעירים. הזוג עמד מתחת לחופה, והמשפחות שלהם, וסבא בנימין גם. נכנס הרב מתחת לחופה, וסבא שומע את החתן לוחש לרב. "אני מתלבט, לא נתנו לי מספיק כסף, כמו שרציתי שיתנו, אני לא רוצה כך להתחתן". סבא בנימין שראה לפני כן את הכלה מחייכת ועיניה זוהרות, ראה את הכלה מבושת, משפילה את עיניה מטה, והחיוך נעלם בבת אחת מהפנים שלה. היה רגע של שקט. הרב לא אמר דבר, וסבא בנימין ניגש לרב ואמר לו אני אתרום לו את הכסף. הרב התלחשש עם החתן והמשיך בטקס החופה כאילו כלום לא קרה. סבא לא היה יכול לשאת את הבושה והמצוקה של הכלה תחת החופה אומרת חווה. ברוך ה' שהיה לו כסף והוא יכול היה לעזור.

סבא בנימין היה אחד מתשעה ילדים של הוריו, חיים וליבה שנקר. משפחה ידועה ומיוחסת. אימו, ליבה לבית שפירא הייתה מנכדותיו של בעל ה"מגלה עמוקות". סבא בנימין הלך גם הוא בדרך היושר והאמת. היושר היה עבורו דרך חיים, משהו גבוה שמקרין הילה סביב, והקב"ה מבקש מאתנו לחיות

כך. יחד עם היותו עוסק במסחר וחברות שונות, הוא היה נשיא "חברת תלמוד תורה וביקור חולים" של הקהילה בקרקוב, ועל מצבתו נכתב: "ידיד כל הבריות".

את סבתא הלנה אני זוכרת, אומרת חוה. אותה הכרתי. סבתא שלי הלנה הייתה אישה מעשית. לאימא הייתה שמלה בצבע תכלת שכבר לא נראתה טוב. הם אמנם היו עשירים, אבל הזמנים היו קשים. הייתה אינפלציה. השטרות של הכסף נערמו בערימות, לא היו שווים כלום, והילדים שחקו איתם. סבתא באה לאימא שלי ונתנה לה את שמלת התכלת שהיא תיקנה. "עכשיו היא פי אלף יותר יפה מאשר הייתה מקודם. לא זורקים סתם כך שמלה ישנה, תראי איך היא יפה עלייך." היא אמרה לה. לאט בצניעות, היא פעלה. וחווה אומרת: "אני חונכתי, להסתפק במה שיש, לא לחפש דברים גדולים".

סבא הצעיר עם חוה (אשתו),
אליזבט צ'וז (יוליה) ואליזבט (אשתו),
והקטנה מלכה וזגיה

לבנימין והלנה היו שלושה ילדים והם גדלו אותם לתפארת. ואז, סבא בנימין חלה קשה במחלת כליות. הילדים שלו לייזער דוויד, מלכה פריידא אמא שלי, ובתיה גולדה, באו ישבו אתו, וראו אותו הולך ודועך מיום ליום. הלב שלהם כאב לראות אותו מצטמק, סובל, נאנח מכאבים והנפש

שלו לא רגועה. סבא בנימין קרא לבתיה, ובקול חלוש, בשארית הכוחות שלו אמר: "בתיהל'ה. רק לך אני דואג. זה לא נותן לי מנוח. לייזער דוויד הקים משפחה עם לוטי, מלכה הקימה משפחה עם בן ציון, רק את לא.

למה בתיהל'ה למה? הוי בתיהל'ה כמה הייתי רוצה את השלווה הזאת לדעת שאת מסודרת ונשואה. קשה לי קשה לי. אנחה גדולה יצאה מהלב של סבא בנימין, אוי ווי, אוי ווי, בתיהל'ה".

וחווה מספרת לי על בתיה. דודה בתיה לא רצתה להתחתן, היה לה טוב ככה. היא הייתה יפהפייה, בלונדינית, עיניים כחולות. בת ממשפחה טובה, סבא

הסבא הצעיר עם מלכה וזגיה

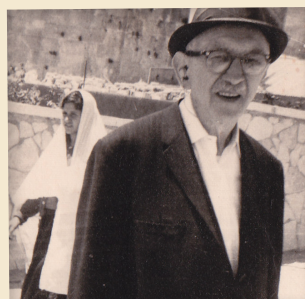

בנימין שנקר היה שם דבר והאח שלה לייזער דיוויד נודע בחוכמה שלו. אנשים באו לקבל ממנו עצות מכל קצוות העיר. בכל העיר, בחורים רצו רק את בתיה, ובתיה לא רצתה לשמוע על שידוך.

כשסבא בנימין נאנח, בתיה יצאה מהחדר ובכתה. היא רצתה להציל את אבא שלה מהעצב הזה. היא יצאה מאבא והחליטה, היא מוכרחה להתחתן, היא תסכים להיפגש עם שידוך שהציעו לה. וכך, בתיה נפגשה עם איצ'ה (יצחק) קליין שהיה ממשפחה עשירה שייצרו כובעים לגברים ולנשים, והם הלכו א"ב קוק". אחרי הפגישה הם החליטו להתארס. בתיה נשמה לרווחה ומיהרה ללכת הביתה להגיד לאבא שהיא מתארסת. כשבתיה הגיעה ופתחה את הדלת היא ראתה את אימא הלנה מתייפחת בבכי, ולידה לייזער דוויד ומלכה פריידא בוכים גם כן. בתיה ניגשה לחדר וראתה את אבא עם עיניים עצומות, ללא רוח חיים. בתיה התייפחה והתייפחה ולא נרגעה. היא כל כך רצתה שאבא יידע שהיא מתארסת, שאבא יהיה שלוו ורגוע. כמה כאב לה שהיא לא הגיעה בזמן.

בתיה התחתנה עם איצ'ה, והיו להם חיים טובים. כל הבית היה מלא כובעים למעלה ולמטה. הייתה להם חנות לכובעים. נולד להם בן יחיד ושמו בני.

אחרי המלחמה, דודה בתיה הלכה לאוניברסיטה, הקשיבה להרצאות. היא הייתה אישה מלומדת. היו לה דעות משלה על כל מיני עניינים, ואנשים הקשיבו לדעתה. היום זה מקובל, אבל אז בזמנים ההם, היא הייתה יוצאת דופן.

גם לייזער דוויד האח של אימא שלי שהיה תלמיד חכם החליט לנסות את המזל שלו במסחר. הוא קנה קרון שלם של מסמרים במחיר מציאה. כשהוא הגיע עם הקרון הביתה, ופתח את החבילות עם המסמרים, טאנטע לוטי שמעה אותו צועק: "אוי ויי למסמרים אין ראש. זה לא שווה כלום מסמר כזה". זו הייתה הפעם הראשונה שלו בעסקים, ככה הוא למד על

החיים. היה אז מיתון כבד, וסבא בנימין נתן להם דירה. טאנטע לוטי השכירה חדר אחד לאנשים שגרו איתם. בינתיים לייזער דוויד הקים בית חרושת. חברות קנו ממנו תוויות וסמלים עם שם החברה שלהם שאותם תפרו על בגדים. הוא הצליח בעסקים. היו להם שתי בנות כל כך מוכשרות. את סבתא שלי הלנה היפה אני זוכרת יושבת על כיסא ליד שולחן קטן וכותבת. סבתא קבלה שיתוק בחצי גוף, ספרו לי שזה קרה בגלל רוח פרצים שנכנסה הביתה כשהחלונות היו פתוחים. סבתא הייתה מייבשת עלים במחברת, והתכתבה עם אישה שבמלחמת העולם הראשונה עברה לגור בסלובקיה, והייתה משוררת. סבתא כתבה אליה מכתבים בכתב גותי. סבתא הלנה נפטרה בשנת 1938, שנה לפני המלחמה. וחוה מנמיכה קולה ואומרת: מזל שסבתא הלנה לא עברה את המלחמה. איך היא הייתה יכולה במצב של השיתוק לעבור את הסבל הזה?"

משפחה כזאת מורחבת ויפה הייתה המשפחה של סבא בנימין שנקר.

בהונגריה

אימא הגיעה לסלובקיה עם התעודות המזויפות, בתור מרייה שמיינסקה, אחרי שהיא שוחררה מהגטו. התכוננו למסע לעבור להונגריה. היה חורף ואימא קנתה לשתינו מגפיים גבוהות מעור טובות וחמות. היינו צריכים ללכת הרבה ברגל לעבר העיירה נִיטוֹלָה. הלכנו אני, אימא, בני הבן של דודה בתיה ועוד אנשים. התלוו אלינו מדריכים. באמצע הדרך המדריכים ראו שיש לנו נעליים מיוחדות טובות לשלג, אז הם לקחו את המגפיים מאתנו, ולקחו עוד דברים. הם היו גזלנים גדולים. מאוד הצטערנו. אבל מה יש פה לדבר, לא היה מה לעשות.

מקושיצה עברנו את הגבול להונגריה ברכבת. התחלנו לשמוע את השפה ההונגרית ברכבת. איזו מנגינה משונה טֶה טֶה טֶה, טֶה טֶה טֶה. לא הבנו כלום.

הגענו להונגריה, והיא הייתה מלאה אור. בפולניה כבר הייתה האפלה בלילות, אבל הונגריה הייתה שוקקת. היו בתי קפה, תיאטרון, קונצרטים. והיהודים בילו במלונות פאר, לא חולמים בכלל על המלחמה. הונגריה, הייתה גן עדן עלי האדמות.

אנחנו היינו פולנים עם ניירות של נוצרים. הממשלה הפולנית שברחה ללונדון במלחמה, הקימה מחלקה בהונגריה של קליטת הפליטים הפולנים שברחו מפולניה. המחלקה הזו קלטה אותנו בהונגריה. אימא נהייתה עוזרת הבית של השר שהיה ממונה על שיקום הפליטים הפולנים בהונגריה. היה לו בית מאוד יפה, עם רצפת פרקט. אימא ניקתה לו את הבית והייתה נועלת מברשות על הרגליים שאיתם היא שפשפה והבריקה את רצפת הפרקט.

אותי לקחו למשפחה יהודייה שהייתה להם בת קטנה, והם היו צריכים עזרה בבית.

הם אמרו לי: "תקומי מוקדם לפני כולם, תשימי עצים ופחמים ותדליקי את האש בתנור" אמרתי: "בסדר, בסדר, בוודאי, אני אעשה את זה". אבל לא הצלחתי לקום מוקדם. הם ראו שהם צריכים לתת לי לעשות עבודות אחרות. הם נתנו לי לשפשף את הרצפות עם המברשות. גם שם, הם ראו שאני לא יעילה שאני עובדת לאט, אז הם הציעו שאני אטפל בבת שלהם, ואלך אתה לטייל, ואת זה עשיתי טוב.

אחר כך, עברתי לגור במקום שנוהל על ידי המנהל טוטרבה, ביחד עם ילדים מפולניה. טוטרבה ניהל אותנו כמו בקיבוץ, והטיל עלינו משימות. היו ילדים שבישלו, היו שקנו מזון, היו שניקו את הבית. לי נתנו להיות מורה לילדים הקטנים יותר.

באותה תקופה, קבלנו הקצבה מהממשלה הפולנית או מאונר"א כפליטים פולנים. אימא החליטה שאנחנו יכולות לעבור לגור ביחד. אימא שכרה חדר עם מטבח, ועברנו לגור שם שתינו. אימא תפרה חגורות בטן לנשים ובגדי נשים ומכרה אותם. זו הייתה עבודה שהיא למדה לעשות בקרקוב עוד לפני המלחמה, כשהיא החליפה בעלת חנות מחוכים שנסעה לאמריקה. אני עבדתי בתיקון רוכסנים של תיקים. ואחר כך, הדבקתי את החלק העליון של קופסאות עגולות. הגרמנים נכנסו להונגריה באדר תש"ד (מרץ 1944) וכל אחד היה צריך להראות שהוא עובד במקום מסודר.

הגרמנים התחילו לעשות צרות ליהודים ולקחו אותם לכל מיני מקומות, אבל אנחנו לא היינו עם היהודים.

תש"ה (1945)

התחילו הקרבות בין הרוסים לגרמנים. פצצה נפלה ממש לידינו, בדירה שלי, אבל אף אחד לא גר שם. היו מלחמות בין הגרמנים לרוסים מרחוב לרחוב. היו שמועות שהרחוב הזה שוחרר שכבר אין בו גרמנים.

פצצות נפלו ברחובות, והחנויות נסגרו. ישבנו בתוך החדר שגרנו בו. פתאום, ראינו אנשים רצים ברחוב. אימא יצאה החוצה ושאלה: "מה

קורה?" אישה ענתה לה: "יש חנות פתוחה". אימא היא לא מישהי שתעזוב הזדמנות כזאת. אם חנות פתוחה ואפשר לקחת משהו מהחנות, שיהיה משהו לאכול ולשתות, אז אימא ישר תרוץ. אימא רצה לחנות שהייתה פתוחה, היא לא ידעה איזו חנות זו. זו הייתה חנות של שתייה חריפה, ואנשים לקחו משם בקבוקים.

אני נשארתי בבית לצחצח את הברז והקערה, והכלים, שהכול יהיה מסודר ויפה. מאוד אהבתי לנקות.

בדרך חזרה, כשאימא רצה ברחוב הייתה הפצצה. הפצצות נפלו כמו ביצים ברחובות. אימא נפצעה. רסיס מפגז עבר את האגן, והיה לה פצע מאוד גדול ברגל ימין. במקרה הייתה שם אחות, שידעה מה לעשות, וישר נגשה לאימא. איזה נס זה היה. אימא נפצעה קרוב לבית שלנו והאחות הביאה את אימא הביתה.

אימא נכנסה הביתה פצועה, והאחות השכיבה אותה על המיטה. ראיתי את אימא פצועה וכל כך נבהלתי, והאחות אמרה לי: "אימא חייבת לקבל סולפה נגד הזיהום. צריך ללכת ברחוב, ולחפש את החיילים הרוסים. לחיילים יש אבקה של סולפה. מישהו חייב ללכת החוצה ולהביא לאימא את הסולפה".

אני שומעת את הפצצות שממשיכות ליפול ברחוב. מי מפציץ אותנו, אני לא מבינה כלום. ומי יכול ללכת בשביל אימא, זו רק אני.

כל הגוף שלי התחיל לרעוד. ככה רועד לי כל הגוף, אומרת חוה, ותנועת הידיים הרועדות מלוות אותה בדיבורה. אני רועדת ככה, כל הגוף רועד לי. מה יהיה? איך אני אלך רועדת כל כך? פחדתי, פחדתי, לא ידעתי איך אני אלך. גם עלי יכולה ליפול פצצה. ואני אומרת לעצמי, נגיד שאני אלך, ונגיד שאני אצליח למצוא לאימא תרופה, ונגיד שתפול עלי אולי פצצה, ואני פוחדת, אם תיפול עלי פצצה, מה יהיה, מי יטפל בי? פחדתי, רעדתי בכל הגוף, ואין לי ברירה, אני אנסה לעזור לאימא. אני עדיין רועדת, הגוף ממשיך לרעוד. לקחתי את עצמי חזק, אומרת חוה, ומקרבת את הזרועות

והמרפקים למותניים, קופצת את האגרופים חזק ומעלה אותם לעבר החזה. פחדתי מאוד מאוד לצאת. אני אנסה לעזור לאימא, לא אחשוב מה יקרה, ויצאתי החוצה. התחלתי לרוץ ברחוב, ראיתי אישה: "איפה יש חיילים?" שאלתי אותה, והיא הצביעה לי לכיוון השני. הסתובבתי והמשכתי לרוץ, ואחרי כמה זמן ראיתי שם אוטו עם חיילים רוסיים. מזל שאלו היו חיילים רוסיים. נגשתי אליהם ואמרתי בפולנית, פוטשבוין סולפה והם לא הבינו אותי ודברו איתי ברוסית. ואני אמרתי להם: "ממושקה, ממושקה, ועשיתי קולות בום בום, והצבעתי על האגן". ושוב הם לא הבינו אותי. ניסיתי עוד פעם להסביר להם, ואמרתי את המילה קרף שזה דם בפולנית, ועלו לי דמעות בעיניים, ואמרתי לקרסטבו, לקרסטבו שזה תרופה בפולנית. לקח לי די הרבה זמן להסביר להם, בסוף הם הבינו.

וחוה אומרת, הקב"ה נתן להם שכל בראש, להבין אותי למרות שדברתי פולנית, להבין שאני צריכה את התרופה הזאת סולפה נגד הזיהום. הרוסים והפולנים איכשהו יש להם שפה עם מילים דומות. החייל נתן לי את הקופסא עם האבקה וליווה אותי הביתה.

כשהגעתי הביתה, חוה לוחשת ודמעות מתחילות לעלות בעיניה, כשהגעתי לאימא, ראיתי את אימא פצועה איום ונורא, הבשר באגן קרוע, כולה דם, והאחות עשתה מאמצים. חוה בוכה, עיניה מתמלאות דמעות, אימא הייתה כל כך פצועה, כל כך פצועה. אוי וי, נאנחת חוה, איזה מזל שיכולתי להתגבר על הפחד, כי כל כך פחדתי שהם יזרקו עלי פצצה כמו שזרקו על אימא. זו מלחמה, זה יכול לפגוע בכל אחד. דמעותיה של חוה מתגלגלות על לחייה, היא מתייפחת ואומרת: "אני לא מהחכמים, ואני לא מהגיבורים. אני פשוטה, פשוטה. אני מכל אחד צריכה לקבל עצה. איך אלוהים נתן לי אז שכל ללכת להביא לאימא תרופה, על זה אני צריכה להודות יומם ולילה. את רואה, ה' לא מזניח אפילו את האנשים הפשוטים ביותר", וחוה מוחה דמעותיה ונאנחת: "אוי וי אוי וי".

סוף המלחמה

תמיד חלמתי לוחשת חוה, יבוא יום והצבאות המנצחים יעברו בכבישים ברחובות עם התזמורת של המנצחים. השמש תצא, ואנחנו נצא מהמלחמה בשלום.

אימא תמיד אמרה: "אנחנו נחזיק מעמד. אל תדאגי. יש לנו אלוקים גדול בשמיים". גם כשהלכנו ברחובות, והיו הפצצות, אני ראיתי את הפצצות נופלות כמו ביצים. ישר התחלתי לרוץ לכיוון הבית. אימא לא רצה בכלל, כי היא חשבה שלאיפה שהיא הולכת, הקב"ה שומר עליה, ומי יודע איפה הפצצה תיפול. אני פחדתי ורצתי, אימא לא פחדה.

היום הזה הגיע, סוף המלחמה. היינו בבודפשט, הכל שוב נפתח. היינו כמו גויים בהונגריה. אבל אחרי המלחמה, משפחות היהודים הפליטים התחילו להגיע. היהודים הלכו לתחנת הרכבת, שם התאספו חיילים רוסים שהיו צריכים כסף הונגרי. היהודים התחילו בסחר חליפין בין הרובל שהיה שווה ערך לבין הכסף ההונגרי שלא היה שווה כלום. אימא גם הלכה לשם פעם, ואמרה: "עכשיו יש לי מספיק כסף לשבוע ימים". אבל המסחר הזה היה בזוי בעיני אימא.

עברו ימים ועברנו לטיפול של הגו'ינט כיהודים. היינו צריכים להיות בקבוצה, והגו'ינט חלק לכל קבוצה שמיכות, וקונסרבים (שימורים) לאכול. בקבוצה שלנו, היינו אני, בני הבן של דודה בתיה, אימא ועוד איש שקראו לו כץ באשי (הדוד כץ).

העלו אותנו לרכבת שנסעה לאט לאט. בכל תחנה הייתה הפסקה ארוכה ללא סוף. מהונגריה, נסענו לסלובקיה, שם הרכבת נעמדה ולא נסעה במשך שבוע. משם המשכנו לווינה, לאוסטריה. נשארנו זמן מועט בווינה, ומשם נסענו לגרמניה. היינו ביישוב קטן קליין מינכן עם בתים קטנים ולכל בית גינה עם חצר. היו שם משפחות פליטים וכל משפחה קבלה חדר.

לאימא נודע באותו זמן, שאחותה בתיה נמצאת בבליה. נשארתי עם כץ-
באשי בגרמניה, ואימא נסעה לבלגיה. בהמשך הצטרפתי לאימא לבלגיה.
בבלגיה, קבלנו גלויה מישראל מאחי חיימקו שאתו לא נפגשנו מתחילת
המלחמה.

יצאנו לדרך לישראל.

עברנו מבלגיה, לפריז, למרסיי. משם לאנייה יוונית שלקחה אותנו למצרים
ומשם לחיפה.

שם בחיפה התאחדו מחדש חיימקו, חוה ואימם מלכה פריידא והחלו פרק
חדש בחייהם.

"אני מאמין"

דמעות רבות זלגו מעיניה של חוה כשסיפרה את סיפורה, ובשנית כשהקשיבה לסיפורה לאחר שהעליתי אותו על הכתב.

"את מה שהיה במלחמה ההיא אי אפשר לשכוח" אמרה לי חוה. אבל לגבי סדר הזמנים, נעזרתי גם ב-קלטת שמע, שבה ספרה חוה את סיפורה במלחמה לבני משפחתה.

בשנת תשס"ו, ביום השואה, ישבה סבתא חוה בביתה, בו גדלה שושלת מפוארת, וספרה את סיפור המלחמה ההיא לבני ביתה: לגדליה בעלה, לילדיה ובני זוגם, לנכדיה, וגם קול בכיו של הנין הרך הנולד נשמע ברקע.

בסיום סיפורה של סבתא חוה לבני ביתה, קולה נמלא בהתרגשות.

"בזמן שהסתובבתי בערב ברחובות, ולא היה לי איפה לישון, ראיתי בית מואר על ידי מנורה, והחלון היה מכוסה בוילון, ולא ראו מה יש בתוכו. אבל הרגשתי את החום של הבית הזה. אמרתי לעצמי " הלוואי, הלוואי, שאזכה לעבור את המלחמה, ויהיה לי גם בית חם. הלוואי ואזכה לאיש שעושה קידוש, דמעות מציפות את קולה של סבתא חוה, איש שעומד ועושה קידוש. ברוך ה' זכיתי.

סבתא חוה מברכת את משפחתה, תמשיכו בדרך שהקב"ה מתווה לנו, ללכת באור התורה, ותמשיך השרשרת. שלא יזכו הרשעים להוציא את זממם, ושה' ישלח לנו גאולה שלמה.

קול "אמן" נשמע מכל בני משפחתה. גדליה בעלה, בעל קול החזן, פצח בשירת הנשמה היהודית הממלאת את העולם, ומתנגנת בקולו החם, ואילו הצטרפו כל בני הבית בשירת "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, ואף על פי שיתמהמה, עם כל

זה אחכה לו, אחכה לו בכל יום שיבוא, בכל יום שיבוא".

סיימתי לכתוב את סיפורה של חוה, כשאבי"ק בנה של חוה, העביר לידי חיבור שכתבה אמו לפני שישים ושמונה שנה, בט' טבת תש"ט, (10/1/1949) בסמינר הגננות בירושלים.

החיבור שבחרה חוה לכתוב בכיתה, בנושא "כוחה של אמונה", נכתב רק ארבע שנים לאחר סיום מלחמת העולם השנייה. חוה כתבה את החיבור מעומק ליבה מעומק חוויותיה.

היישוב היהודי בארץ באותה תקופה, עוד לא האמין לסיפורים שנשמעו מניצולי השואה. גם המורה של חוה שקרא את החיבור שלה, סרב להאמין שחוה כתבה סיפור אמת, ולא המציאה או העתיקה אותו.

אבל כיום שבעים ושתיים שנה אחרי המלחמה, אני מתרגשת לקרוא את המילים שיצאו מעומק הנשמה, הדהדו ויהדהדו עוד הרבה שנים בלבבות של כל הקוראים.

אני מביאה את החיבור של חוה "כוחה של אמונה" ככתבו וכלשונו, כפי שנכתב על ידה בהיותה בת עשרים ושתיים שנה.

כוחה של האמונה

כעלה נידף שמגלגלתו הרוח, ככלב מוכה בלי בית, כעץ שאוכלו אש, עוד רגע ויאוכל - היה מראה אמי בימים האלה. גבה התכופף פתאום כגב של אישה זקנה ושיבה זרקה בשערותיה. פניה נפלו פלאים, רק עיניה השחורות בערו כגחלי אש. רצון חזק, סבלנות, אומץ לב - וייאוש, כל התכונות האלה, מעורבבות יחד, השקיפו בעיניים.

אכן ימים קשים היו הימים האלה. המוות הציץ אלינו מבעד כל פינה, וכל צעד בלתי זהיר יכול היה לדחוף אותנו לתהום. אמי נשאה על גבה את כל הסבל של דאגת קיום חיינו.

אני קטנה הייתי עוד, וחלשה, כי ה' חנני בעור פנים כהה ובשערות ועיניים שחורות, שהיו מכריזים בעל כורחי לכל הלך ברחוב: "יהודייה"!

אמי שמראה פניה לא בגד בה, הייתה באה ויוצאת אל האנשים הגויים, עובדת את עבודתם, צוחקת את צחוקם, מדברת בלשונם, אך מה היה בעמקי נפשה? זה רק אני ידעתי.

בזמן הזה, איבדתי את מקום מגורי - מנזר נוצרי (שהסתתרתי בו מפני הגרמנים), כי אפילו שם הכירו עלי את היהודייה, ולא אבו להחזיק אותי יותר בקרבם. לקחתי את מזוודתי והלכתי למקום מגורי אמי.

היה זה ערב ביום של חורף. קר היה העולם ושמש, וקרה ושוממה הייתה גם נפשי. מה יהיה איתי עכשיו? איפה אלון הלילה?

קנאתי בכלבים שמותר היה להם להתגורר במדרגות ובמרתף או בעליה, בגן עירוני, על הארץ, על העשבים, על הדשא או על הספסל. ולי אף זה היה אסור.

הלכתי ברחובות, כל החלונות שפעו אורות וחום שהיו נכנסים דרך עיני לתוך נפשי והיו שואבים אותי ברשת געגועים חזקים וזיכרונות מילדותי, כשגם אני הייתי גרה מאחורי חלונות כאלה. רק עכשיו ידעתי להעריכם.

אך המציאות העירה אותי מהר מגעגועי, כי כשנכנסתי לבית בו גרה אמי נדמה היה לי כאילו הולך מישהו אחרי. בחושך הערב לא ראה את פני, אך המזוודה שבידי חשודה הייתה בודאי בעיניו. האיש עקב אחרי עד הדלת של דירת אמי, והמשיך לעלות במדרגות. מלאת רטט דפקתי. הדלת נפתחה וגל של חום ואור עטפוני. אישה זקנה עמדה מולי. זאת הייתה בעלת הבית. אמרתי כי הנני מכירה של אמי וכי באתי לבקרה. הזקנה מדדה אותי במבט חריף מכף רגל עד הראש והראתה לי את החדר.

"אימא!" פרצתי בבכי ונשארתי שעה ארוכה בחיקה. לא יכולתי להוציא הגה מפי. הרגשתי את קרבתה שמזמן כבר לא ידעתי. הייתי מאושרת ואומללה בבת אחת. סוף סוף לטיפוחיה פייסוני, וספרתי לה את כל קורותיי. רציתי להישאר אתה תמיד, התפללתי שהלילה הזה לא יגמר לעולם. אמי דברה אלי: "אל תתעצבי בתי" אמרה, וכל מילה ומילה הייתה כצרי לפצעי נפשי. "אם כה יעשה לנו הגורל - ונסבול, הרי א-ל חנון בשמים רואה את סבל ילדיו והוא ישים קץ לעינויינו. ואם לא זכינו לחסדו במעשי ידינו, אז זכות אבותינו הצדיקים תעמוד לנו לעזרה. סבלותם וצדקותם ילמדו לזכותינו. אל תתעצבי בתי, אם נבאש רוחנו כאן, נסע לעיר אחרת וננסה שם את מזלנו. הלא יש שם עוד מכירים לנו, הייתכן כי איש לא יושיט יד לעזרה?"

"אל תתעצבי בתי" הייתה אומרת, בשעה שדרכה מלאת קוצים וברקנים הייתה, בשעה שחוץ מהמלחמה על קיום חייה, הייתה צריכה לדאוג לי שהייתי לכדור עופרת הנסחף לרגלה. "אל תדאגי בתי" הייתה אומרת "עוד יבוא היום ונזכה לנס גדול של גאולה".

בשעה כזאת, הייתי רואה יום רחוק, יום עתיד לבוא, יום גדול. השמש זורחת ומפיצה אור כביר, אור זהב נוצץ, השמים בהירים תכולים ואף ענן אינו פוגם את תכלתם. הבתים והרחובות קורנים, ונוצצים מאור גדול. חם ונעים וזך האוויר. מלאים הרחובות באנשים ההולכים ותרועות

ניצחון בפיהם, ודגלים וחצוצרות בידיהם, ולבבותיהם המאושרים
מלאים רגש עליון שמעלה אותם לאהוב את כל העולם, לעוף כציפורים
לארצות שונות, ולבשר לכל אחד כי בא ניצחון של צדק, וכי שלום
ואהבה ישלטו בעולם, וחרב יוחלף למחרשה.

כשעבר הלילה ושעות בוקר מוקדמות הגיעו, הודיעה לנו בעלת הבית
כי היא איננה יכולה להסכים כי אשאר אצלה עוד לילה. פני בגדו בי
וספרו לה על גזעי. וגם האיש שעקב אחרי אתמול, הביע דעתו עלי.
המקום נהפך לסכנת חיים, המוות התגנב גם הנה. לקחנו את חפצינו
וכווננו את צעדינו, כדי לעזוב את העיר ולחפש מקלט במקום אחר, וכדי
לקרב את בוא היום הגדול, בוא יום הגאולה.

נר זכרון

ההורים ר' בן ציון בן ר' מאיר ותילה אקשטיין הי"ד ז"ל
ומלכה פריידא בת ר' בנימין והדסה שנקר ע"ה

בתנו הבכורה חיה מלכה פריידא ע"ה בת ר' גדליה זאב וחווה שיבלחטו"א

הדודים ר' אליעזר דוד ובתיה גולדא בני ר' בנימין והדסה שנקר ז"ל,
ור' אליהו, ר' יוסף ור' יחיאל בני ר' מאיר ותילה אקשטיין
ובני משפחותיהם הי"ד

הדודה יהודית (אידה) בת ר' מרדכי ואיטה אקשטיין ע"ה

בני הדודים בנימין בן יצחק ובתיה גולדא קליין
ואילנה בת ר' אליהו ורוזה רוזנפלד ע"ה

וכל קרובינו ואחינו בני ישראל שניספו בשואה הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה

